

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

Lukácsi Zoltán: Sombori József egyházi beszédei. A katolikus prédikáció útkeresése a felvilágosodás korában

Ha igazat adunk Lukácsy Sándornak, hogy az egyházi irodalom, és különösen is a prédikáció „kitagadott irodalomnak” számít a magyar irodalomtörténet-írásban, ez hatványozottan igaz a felvilágosodás kori prédikációirodalomra. Az egyházi beszéd a felvilágosodás korában vált az irodalom mostohagyermekévé. A „profánus irodalomszemlélet” ekkor szorította ki az irodalmi tudatból mindazt, amiben „világiság, poétaság nincsen”.^[1] Sőt, éppen az egyházi irodalom nyelvével és stílusával való szakítás vált irodalmi mércévé. Amikor azért történtek az erőfeszítések, hogy a magyar nyelv alkalmas legyen az irodalom művelésére, figyelmen kívül hagyták a prédikációt, amely pedig nagyon megerősíthette volna a magyar nyelv irodalmi jogosultságát.^[2] Maguk a tudós, és magyar nyelvet szerető papok sem igen sorolták prédikációikat irodalmi műveik közé, így a prédikáció évtizedekig az irodalom perifériájára került, és ettől kezdve már sosem kapta vissza az őt megillető helyet. Irodalmi lexikonjainkban még szócikként sem szerepel a prédikáció.^[3] A korábbi idők prédikációirodalma még számot tarthat némi irodalmi érdeklődésre,^[4] de a felvilágosodástól kezdve a prédikációkról szinte alig esik szó a szakirodalomban.^[5] Míg a kor egyházi szerzőinek egyéb irányú tevékenysége (profán témájú vers, regény, természettudományos művek stb.) alaposabban feldolgozott, egyházi beszédekkel szinte senki sem foglalkozott. Ennek természetesen megvan a maga oka.

Mind a régebbi, mind az újabb szakirodalom megegyezik abban, hogy a 18-19. század fordulója a katolikus prédikációirodalom hanyatló korszaka.^[6] Egyrészt hiányoztak a szószékekről az olyan kimagasló tehetségek, mint Pázmány Péter és Káldy György, de a későbbiek, Szabó István (1695–1753) és Padányi Bíró Márton (1696–1762) magasságába sem tudott emelkedni az új nemzedék. Vannak ugyan ekkor is népszerű szónokok, a nyomtatásban megjelent prédikációskötetek mennyisége a századfordulón és a 19. század első évtizedeiben addig soha nem látott méreteket ölt. A szónoklatok azonban meg sem közelítik a korábbiak színvonalát. A legismertebb prédikációírók, Stankovátsi Leopold, Egyed Joákim, sőt a 20. századig újra és újra kiadott Alexovics Vazul tolla sem veheti fel a versenyt a barokk szónoklat nagyjaival. Stílusuk száraz, nyelvük ötlettelen, beszédek laposak, sablonosak, nélkülöznek minden eredetiséget, elevenséget, alakzatot, parabolát (erre tudatosan törekedtek!).^[7] Véleményük szerint a prédikációnak nem célja a gyönyörködtetés, hanem kizárólag a tanítás.^[8] A szentbeszéd gyakran inkább tudományos előadásra hasonlít, talán ez is oka, hogy maguk a szónokok sem tekintik irodalmi műfajnak. Témájuk szinte kizárólag dogmatikus vagy erkölcsi, ezért sokszor a hittételek ismertetésében, a katekizmus elmagyarázásában, illetve a világ és a jelenlévők ostorozásában merülnek ki.

A prédikáció hanyatlásának oka azonban elsősorban mégis a megváltozott korszaklemben keresendő. A barokk kori katolikus egyház (és benne a prédikáció) magabiztos, fölényes hangja után a felvilágosodás idején megtorpanás tapasztalható. Az új kor új lelkipásztori „stratégiát”, újfajta megszólalást követelt. Ezt azonban nem könnyen találták meg a szónokok.

A Tridentinum tisztázta a hitviták kérdéseit, és egyértelműen megfogalmazta a katolikus tanítást. A katolikus egyház ezt követően megerősödött, a szónokok a protestantizmus ellen sikeresen tudták fölvenni a harcot. A számbeli fölény is megnyugtatóan hatott, ^[9] bár II. József türelmi rendelete újra felizzította a felekezeti vitákat.^[10] Az igazi gondot azonban már nem a protestantizmus okozta a katolikus szónokoknak. A 18. század végén a felvilágosodás eszmerendszerében olyan szellemi kihívás tűnt fel Magyarországon, amellyel szemben a hagyományos érveléstechnika nem bizonyult elégségesnek. A szónokok azt tapasztalták, hogy a világ racionálisabbá, az erkölcs szabadosabbá vált. Az államról való gondolkodás radikális megváltozása alapjaiban érintette az egyház eddigi tekintélyét is. A tolerancia gondolata relativizálta az egyház katolikus (egyetemes) igényeit. Az egyház ráadásul elveszítette eddigi legfőbb támasza, az uralkodó abszolút pártfogását. Az állam erősen beleszólt az egyház belső ügyeibe, eltörölte a szerzetesrendeket, és ősi

szervezeteket, hagyományokat tiltott be (vallásos társaságok, körmenetek, zárandoklatok, ereklyetisztelet, étel- és egyéb áldások, stb.), érdekei szerint szervezte át a papnevelést. II. József még azt is utasításba adta a papoknak, hogy a szószékekről praktikus ismereteket, és ne dogmatikát hirdessenek, az alamizsnát pedig a prédikáció alatt gyűjtsék össze.[11] Természetesen egyházi rendelkezésekkel is igyekeztek korszerűvé tenni, szabályozni a prédikációt: az 1765-ös egri zsinat előírja, hogy a prédikációban kerülni kell „a haszontalan dolgok és költött történetek elbeszélését”, a rozsnói zsinat pedig (1777) utasítja a papokat, hogy prédikációikat írják le, és mutassák be az espereseknek.[12]

A közgondolkodásban azonban a vallás helyett inkább a humanitásra került a hangsúly. Sőt, a vallástalanságot a fölvilágosodott elme velejárójának tekintették, a vallást pedig a sötétség, a babona, a műveletlenség és maradiság világába száműzték. Az egyháziak keserűen döbbsen rá, hogy az emberek nagy része elveti a hagyományos erkölcsöt és vallást, a katolikus egyház újra defenzívába kényszerül.[13] És most már nem csak bizonyos hittételeket kellett megvédeni, hanem magát az istenhitet és a vallásosságot.[14] Mihalovics Ede már idézett művében találóan fogalmazza meg a kor látéletét katolikus szemszögből: „A tizennyolczadik század deléig a kereszténység szolgáltatta az elveket, melyekből a közvélemény alakult, a századnak második fele már a kereszténységet nem tudta megérteni.”[15]

Maguk a szónokok is érezték, hogy a barokk népies érzelmessége, vallásossága, jámborsága és retorikája az új korban már nem képviselhető, a hittételek bemutatásának eddigi módja már nem vezet eredményre, de nehezen találták az új utat. Némelyek ultrakonzervatív álláspontot foglaltak el (főleg a pálos rend egy csoportja, Alexovits Vazul, Billisits Alajos, Egyed Joákim, Simon Máté; vagy a minorita Szaitz Leó), akik mereven elutasítottak minden új ideológiát, az újdonságokban csak rosszat láttak. Azt bizonygatták, hogy az új filozófiai nézetek nem egyebek, mint a régi eretnekségek felélesztései, ezeket azonban a szentatyák és a zsinatok már egytől egyig megcáfolták, nem is volna érdemes időt vesztegetni rájuk, ha az embereket nem csapnák be olyan nagy számban. Az újítók pedig kizárólag a saját erkölcstelen életüket akarják igazolni, lelkiismeretüket felmenteni azáltal, hogy támadják a vallást és az erkölcsöt. Néha tudományosan, néha pedig érzelmi alapon, kétségbeesett erőfeszítésekkel küzdöttek az új eszmék térhódítása ellen. Csapodi Lajos már 1772 előtt olyan hitvédő műveket ad ki, amelyek nem csak a protestantizmus, hanem az új eszmék egyház- és vallásellenes tételei ellen is küzdenek.[16] Vajda Sámuel tihanyi apát a Jézus élete című monumentális munkájában már szintén felcsattan az új eszmék ellen.[17] Egymás után jelennek meg a felvilágosodás *elleni* felvilágosító könyvek, és az új tanokat tartalmazó könyvek veszélyeire figyelmeztető kiadványok.[18] De az is előfordult, hogy a káros szellemű könyveket a primás összevásároltatta, ezzel azonban természetesen nem tudta megakadályozni az új tanok terjedését, hanem még inkább okot adott arra, hogy az egyházat mint a szabadgondolkodás ellenségét vádolhassák.[19]

Mások – kevesebben ugyan, de sokszor nagy hatással, például az ifjúság vagy a papság nevelésében (főleg jezsuiták és piaristák) – épp ellenkező irányban estek túlzásokba. Mindenesül elvetették a jámbor vallásos gyakorlatokat, babonának minősítették a búcsújárásokat, körmeneteket, a szentek és ereklyék tiszteletét. Racionálisan próbálták magyarázni a csodákat, bírálták a dogmákat, elvetették a kinyilatkoztatást, szimpatizáltak a szabadkőművességgel. Botrányosnak számító új szellemű egyháztörténeti munkáikat tanították a szemináriumokban.[20] Úgy vélték, a hit minden ágazatát az értelem kritikája alá kell venni. A papnövendékeket liberális, fölvilágosodott szellemben nevelték, arra tanítva őket, hogy kerülni kell a polémiát a szószéken, és felvilágosult, toleráns lelkipásztornak kell lenni.[21] Ezzel kivívták a konzervatívabb papság fölháborodását.[22] Hasonlóan felvilágosult felfogást tükröztek Versegly Ferenc prédikációi is, amelyek szintén sokak ellenszenvét váltották ki.[23]

Kevesen voltak, akik a két szélsőség között józan középutat próbáltak keresni, akik próbálták a teljes katolikus hitrendszert megőrizni, ugyanakkor a vallásosságot és keresztény gondolkodást koruk igényeihez igazítani. De még köztük is csak kevesen voltak, akik ezt olyan eredeti és igényes színvonalon tették, mint az erdélyi Sombori József.

Sombori József 1783. szeptember 27-én született Zetelakán, ahol a kor másik ismert egyházi szónoka, a minorita Török Albert Damaszcén (1757–1824) is. Tanulmányait Székelyudvarhelyen, Kolozsváron majd a nagyszombati egyetemen végezte. 1806. szeptember 28-án szentelték pappá. Ezt követően öt évig volt káplán Marosvásárhelyen. Az 1811-12-es tanévben szemináriumi tanár és aligazgató Gyulafehérváron. 1812-től haláláig Székelyudvarhelyen élt. Előbb négy évig adminisztrátor, majd 1816-tól plébános. Élete utolsó öt évében tanár és igazgató is a helyi gimnáziumban, amelynek egykor maga is diákja volt. A szegényeknek megalapította a Szent Erzsébet aggodthont. Akadémiát is szeretett volna létesíteni, amelyhez már Rudnay Sándor hercegprímás is hozzájárulását adta, de ezt nem valósíthatta meg. Mint esperes és címzetes kanonok halt meg 1822. április 19-én.

Noha fiatalon hunyt el, már életében kora jeles szónokának tartották. Csak huszonhat éves volt, amikor nyomtatásban is megjelent a napóleoni támadás kapcsán elmondott két beszéde.[24] Ezt követően életében még két, egyenként tizenkét beszédet tartalmazó gyűjteményes kötete látott napvilágot,[25] valamint egy temetési beszéde.[26] Nemcsak szónoklatai láttak nyomdafestéket, hanem több publikációja is az *Erdélyi Múzeumban* és a *Tudományos Gyűjteményben*. Cikkei főleg nyelvészeti és kulturális témájúak. A nyelvújítási mozgalomban a megfontolt újítók, a bölcs nyelvvédők közé tartozott. Kifejti, hogy a nyelv nem csak közkinccs, hanem „frigyláda” is, amit illetéktelen kezek nem érinthetnek, a nyelv „csinosításához” készületlenül senki sem foghat.[27] Ezen tanulmányában három módot ismertet, amellyel a nyelv a saját kiműveltségéhez közeledhet: a bővítést, a csinosítást és az ismeretek gyarapítását.[28]

Fenyő István Buczy Emillel (1782–1839) együtt Somborinak tulajdonítja a nemzeti irodalom eszméjének első megfogalmazását, amely a romantikus irodalmi gondolkodás úttörőjévé is teszi. Szerinte ő sürgette a kritika meghonosodását, az organikus nemzeti fejlődés gondolatával pedig Kölcseyre is hatott.[29] Maga Kazinczy is nagyra becsülte tevékenységét – annak ellenére, hogy számos kérdésben nem értettek egyet –, [30] és sajnálkozott, amiért Andrásfalván való tartózkodása idején Sombori nem tudott átlátogatni hozzá. Kazinczy nem csak a nyelv művelő, hanem a szónok Somborit is dicséri. Azt állítja, hogy 1811-ben kiadott prédikációit nem csak a katolikus, hanem a református és unitárius teológusok is megtanulják.[31] Sombori bekapcsolódott abba a vitába is, amely az ún. „csíki székely krónika” hitelessége kapcsán bontakozott ki.[32] Másutt olyan regisztereken szólal meg, amelyek prédikációiból is ismertek: bírálja az idegenmajmolást, a rossz nevelést, a hazai földrajzi-történelmi ismeretek hiányosságát.[33] Hallatja hangját a „székely nemzeti levéltár” meglétéről és hollétéről folytatott vitában is. Az 1820-ban tartott gírás-gyűlésen azt állította, hogy a székely nemzeti levéltárból származó értékes iratok találhatóak a segesvári levéltárban. Kijelentése azonban nem igazolódott.[34] Korai halála után végakarátának megfelelően barátai gyűjtötték össze és jelentették meg még fellelhető beszédeit (melyeknek nagy részét még káplán korában írta) 1825-26-ban három kötetben, Marosvásárhelyen, a Református Kollégium nyomdájában![35] Néhány év múlva, szinte változatlan formában újra megjelentek prédikációi, de az 1828-as „megjobbított” kiadás nem tartalmazza a harmadik kötetet.

Az ifjú kori barát, Hilibi Gál Domokos táblabíró és líceumigazgató nemcsak lelkiismereti kötelességének akart eleget tenni, hanem „az emberiség köz jóvát” is akarta szolgálni a beszédek kiadásával. A nyomtatásban már korábban megjelent prédikációkat szinte változatlanul adta újra közre. Hogy a kiadatlan beszédeket hogyan gondozta, nem tudhatjuk, de joggal feltételezzük, hogy Sombori pontosan letisztázott szövegeiből dolgozott, mert a külső formák minden beszédnél teljesen azonosak: a beszéd elején a Szentírásból vett jelige áll, ezt követi a bevezetés a téma megjelölésével és a beszéd felosztásával (legtöbbször két részesek a beszédek, ritkán egy- vagy három részesek), ezután következik a beszéd kidolgozása, majd végül összefoglalás buzdítással vagy imával.

Sombori beszédeinek elismertségére nem csak Kazinczy utal, hanem a kicsit későbbi kortárs szónok, Papp Ferenc (1797–1853) is, aki egyedül Somborit említi meg név szerint, mint kora legnépszerűbb alkotóját, akinek szövegeit a papok betanulják, s ezzel felmentik magukat a szellemi erőfeszítés alól.[36] Fejér György (1766–1851) is kiemeli őt beszédeinek előszavában a többi alkotó közül.[37] A 100 évvel későbbi monográfiák is elismerően nyilatkoznak Sombori tehetségéről. Mihalovics Ede szerint Sombori beszédei

„annyira elütnek kortársaiktól, hogy egy ezredév múlva a kritikusok, belső érvektől indítva, vagy jóval korábbi, vagy későbbi időre helyeznék azokat”.^[38] Dicséri, amiért mert szakítani kora moralizáló ízlésével, hogy mentes a fellengzőségtől, hogy meggyőzően érvel, hogy beszédei életszerűek, rövidek és gyakorlatiasak. Ugyanakkor méltatása nem megalapozott, megokolásai nem helytállóak, mert vagy olyan dolgokat tulajdonít neki, amikben nem számít különlegesnek, mert másoknál is előfordul (hogy hitcikkelyeket választ beszédei tárgyául, nem fél hallgatóitól és nyíltan beszél a bűnökről, nem tömjénezi a tudományt), vagy kevésbé jellemző dolgokat emel ki munkásságából (pl. hogy az erkölcsöt is a hitre építi, vagy hogy az „Isten nélkül nincs bölcsesség, Krisztus nélkül nincsen üdv” – elvet vallja) – mert ennek épp az ellenkezője igaz.^[39] Kudora János is elismerően említi Sombori kapcsán, hogy a 19. század elején „mily magas szempontból tárgyalták Erdélyben a vallás nagy igazságait s mily ékes magyar nyelven szóltak az igehirdetők híveikhez”.^[40]

Sombori kétségtelenül kora egyik legtehetségesebb prédikációszerzője. A kortársaival ellentétben ma is élvezetesnek ható, lendületes stílusú, könnyed mondatfűzésű egyházi beszédei az egész történelmi Magyarországon elterjedtek.^[41] Sombori a magyar katolikus felvilágosodás jeles személyisége, aki előkészítője volt a prédikáció 19. század közepétől számítható megújulásának. Ő már ahhoz az új generációhoz tartozott, amelyik a felvilágosodás hatását gyermekkorától tapasztalta a társadalom és az egyház életében. Így nem állt vele szemben olyan tanácstalanul vagy elutasítóan, mint az idősebb egyházi írók legtöbbje, például Csapodi Lajos (1729–1801), Klenák Nárcisz (1741?–1805), Molnár János (1728–1804), Simon Máté (1743–1818) és mások. Velük ellentétben ő már nem csak elítélendő jelenségeket lát az új korban, hanem sok pozitívumot is, amely az egyház számára is hasznos (tudomány és oktatásügy fejlődése, egészséges életmód, tolerancia stb.).^[42]

Természetesen ő is sokszor bírálja az új korszellemet és az erkölcsök lazulását, és főleg az egyházellenességet. Elmarasztalja azokat a híveket, akik engednek a kísértéseknek, elhanyagolják a templomot és a misét.^[43] már nem szívesen hallgatnak prédikációt,^[44] keresik a rossz társaságot,^[45] és csak az „új módi” kedves nekik.^[46] Szomorúan látja az erkölctelenné váló életet, a „kávéházak előtt áncsorgó emberkéket”,^[47] hogy már nem divat „a jót szorgalmasan tanulni”, hanem Krisztus tanításából is csak a nekik tetsző részeket válogatják ki.^[48] Az egykor oly természetes erkölcsiséget megromlottnak látja. Például a könyörületesség szerinte csak akkor uralkodhatott az ember szívében, „midőn ennek útjait a törvények hibás képzetei meg nem vesztegették; midőn ennek eredeti természetét a babonáság meg nem alatonította, és erejét a rossz nevelés vagy valamely gonosz indulat meg nem kisebbítette”.^[49] Egész működése azt az erőfeszítést tükrözi, hogy a megváltozott világban az erkölcsre neveljen, a katolikus hitet vonzóvá tegye, az ész és a hit harmóniáját bizonyítsa, és a katolikus tanítást a természetes értelem eszközeivel megalapozza, hiszen „a Keresztény Hitvallásnak szentsége szépen megegyezik az emberi józan bölcsességgel”.^[50] Különleges gondolata, hogy a tudomány csak akkor lesz hasznos, ha nemcsak alázattal, hanem szeretettel is végzik: „A mi a napfényben a meleg, a földben a nedvesség; a mi az ételben a só [...] épp az a tudományban a szeretet”.^[51]

Törekszik a hívek felvilágosítására, ugyanakkor állítja, hogy az igazi világosság csak Krisztus, és az ő egyházának tanítása.^[52] „Jaj az embernek ész nélkül – jaj az észnek Isten nélkül” – vallja.^[53] Bírálja a természetfölöttit figyelmen kívül hagyó tudományt, amely „az igaz világosság Tudománya ellen a megvilágosodásnak hamis nevezete alatt zászlót mer emelni”.^[54] A pusztán evilági tudomány képviselői ugyanis szerinte lelki vakságban szenvednek.^[55] Úgy véli: a mai megvilágosultak csak gúnyolódni tudnak a jó és szent dolgokkal,^[56] és az emberszeretet álarcában valójában az emberiség gyilkosai: „Óh tü testnek, és világnak márvány szívü Bölcei! tú, kik szüntelen az emberszeretetet forgatjátok szentségtörő nyelveken, és íróttollatokon, azonban pedig több, mint ördögi mesterséggel, a szeretet palástja alatt az embert megölitek, midőn [...] el akarjátok vele hitetni, hogy nincsen Isten, nincsen örök élet, nincsen feltámadás.”^[57] Sokszor bírálja a „kevély filozófusokat”, akik „világi tudományokkal mód nélkül büszkélkednek, megvetvén a boldogság igaz tudományának fontos esméretét”,^[58] akik a hit titkait értelemmel akarják kritizálni.^[59] Hangsúlyozza, hogy nem csorbítja az emberi szabadságot az Istentől való függés. Sőt, pontosan a „zabolátlan”

gondolkodás vezet a legalacsonyabb szolgálásra.[60]

Nemcsak pedagógusi és iskolateremtési erőfeszítései, hanem prédikációi is bizonyítják, milyen jelentőséget tulajdonít az oktatásnak és a nevelésnek. Több beszédet szentel teljes egészében a helyes nevelésnek. De gyakran a legkülönbözőbb témájú beszédekben, még a temetési beszédekben is a nevelés fontosságáról értekezik. Gróf Földvári Terézia búcsúztatása alkalmával az elhunytól alig tudunk meg valamit, de annál többet a keresztény leány erényeiről és neveléséről.[61] Ferenc császár elgondolásával megegyezően az új szerzetesi eszményt ő is a nevelő szerzetesekben, és nem a szemlélődő rendekben látja.[62] Sokat gúnyolódik a megváltozott nevelési elveken, és az országos előljárókat is felszólítja a helyes nevelés előmozdítására: „Tű, kik a Haza boldogságáról tanácskoztok! el ne felejtkeztek arról, a mi legszükségesebb; az Ifjúságnak erkölcsi, és nemzeti jó Neveléséről. Nem szóllok a módi nevelésről. Idegen nyelvek, musika, táncz, s több eféle a külső embernek pallérozódásához tartoznak: a Nevelésnek valósága pedig a belső embernek formálása; melyet elfelejteni egyik főbb hibája a mostani hangos üdőknek. Holott tánczosokra, musikusokra nincsen szüksége sem a Hazának, sem a Kereszténységnek; vagy ha vagyon, ezek hátrább maradhatnak: de vagyon szüksége igazságos, engedelmes, munkás tagokra; bölcs, és jó lelkű hazafiakra; szóval tökéletes Keresztényekre”. [63]

Egy házasságról szóló beszédében kifejti, hogy ha a szülők tudatlanok, akkor gyermekeik szívébe is csak hibákat csepegtetnek, és csak szaporítják az ostoba és tudatlan teremtmények számát.[64] Több helyütt kritizálja a „módi” engedékeny, liberális nevelést.[65] Beszédeiben újra és újra beszél az iskolázás fontosságáról, a szerinte helyes nevelési elvekről, az elme és szív együttes pallérozásáról, a szülők felelősségéről, a büntetés szükséges ám mértékletes voltáról stb., mert úgy látja, hogy az embert az állatok közül egyedül a nevelés emeli ki.[66] Többször kikel a babonáság és tudatlanság ellen.[67] Néha valósággal ódát zeng a tudományról, annyira lelkesedik iránta: „Egy ember, a ki gyermekkorában még kilenczig sem tudott számlálni, a tudományok és mesterségek által annyira pallérozza magát, hogy a csillagokat számlálja, nagyságokat és távolságokat méregeti. Egy ember, a ki kicsin korában a maga erejétől nem tudott talpra állani, ma a fellegekbe bátorkodik utazni”. [68]

Szerinte a boldogság forrása a helyes gondolkodás.[69] Fontos számára, hogy az új generáció a legkorszerűbb ismeretekre tehessen szert, ugyanakkor elítéli az új kort, amely a lerombolt bálványok helyébe az okosság bálványát emelte.[70] Sokszor buzdít az olvasásra, de kortársaihoz hasonlóan figyelmeztet a rossz és veszélyes könyvek romboló hatására is.[71]

Véleménye szerint a 18. század becsapta az embereket. A „sok szép elmék”, akiket szerinte inkább szánni, mint csodálni kell, tehetségükkel a látókat vakokká tették, és „azért élezgették írótollaikat, hogy ama győzhetetlen kősziklát, melyre építette Krisztus a maga Anyaszentegyházát, [...] tövéből kiáshassák”. Aki ennek az „alacsony” tudománynak hirdetője és követője, az „arany pohárból issza a mérget”. [72] Legtöbbször csak általánosságban beszél róluk, néha azonban néven is nevezi őket. Voltaire-t szinte bocsánatkérően említi meg nagyboldogasszony-napi beszédében, amikor a filozófusoknak az emberi lélekről alkotott véleményét ismerteti.[73]

Rousseau-val kétszer példálózik. A természetes vallással kapcsolatban azt bizonyítja, hogy Rousseau maga is ellentmondásba keveredik, hiszen az embert semmi sem kötelezi a természetes vallás megtartására.[74] Másodszor pedig – elég meglepő módon – egy szerzetes, Mihályfi Tóbiás ferences gvárdián temetési beszédében emlegeti. Azt bizonygatja ugyanis, hogy az ember nem élhet társadalom, közösség nélkül, s Rousseau-t – félreértve őt – azzal vádolja, hogy az embert állati sorba akarja visszavezetni.[75]

A modern „tudóskákat” legtöbbször inkább összefoglalóan említi és bírálja, például a szabadgondolkozókat: „Ők azt mondják magokról, hogy szabadon gondolkoznak; – igenis szabadon: de nem az igazságnak és valóságos boldogságnak; nem a józan okosságnak, és isteni Hitvallásnak bölcs szabásai szerint; hanem pusztá képzelődéseiknek, és indulataiknak ragadtatásai szerint. – Istenem! micsoda tagjai ezek a polgári

társaságnak, kik a valódi erkölcsről, mely a társaság fennállásának is talpköve, egy helyes gondolattal, egy tiszta érzéssel alig bírnak! – micsoda Keresztények ezek, kik az Isteni Hitnek igazságait a maguk kurtánlátó eszek szerént méregetik!”.[76] Sokszor hangsúlyozza, hogy a pusztán evilági „gyengélkedő okosság” és filozófia ellentmondásos, nem tud igazi választ adni az emberiséget foglalkoztató végső kérdésekre.[77] Sem a tudomány, sem a művészet, sem a világi törvények nem adhatnak igazi boldogságot, csak a szeretet.[78]

Az újkori filozófusok közül csak Descartest említi meg név szerint egy helyen, a már idézett temetési beszédében.[79] Sokkal többször, és sokkal elismerőbben hivatkozik viszont az ókori filozófusokra, költőkre, sőt sokszor példálózik más ókori történelmi szereplőkkel, még mitológiai alakokkal is. Főlöttebb érdekes, hogy prédikációiban ilyen gyakorisággal fordulnak elő ókori hivatkozások, mert egyébként éppen ő képviselte azt az álláspontot, hogy az irodalomban szakítani kell az antik mitológia követésével és a klasszicista képzetkincs utánzásával.[80] (A prédikációt tehát ő is másképp kezeli, mint a többi irodalmi művet.)

Beszédeinek túlnyomó többsége erkölcsi vagy panegirikus (erkölcsi-buzdító) beszéd, dogmatikus beszéd kevés, homília egyáltalán nem fordul elő. Erkölcsisége azonban inkább sztoikus, mint keresztény. Nem véletlen, hogy legtöbbször Senecára hivatkozik. Ahogy a korábbi prédikációirodalomban, úgy nála is ő a legfőbb ókori erkölcsi tekintély, amikor az emberekkel való kapcsolatra, az idővel való okos bánásra, a boldog házasságra, az anyagiakkal való helyes viszonyra tanít.[81] Seneca nemes gondolatait – tudniillik, hogy Istennek nem engedelmeskedni kell, hanem azonosulni vele, és nem kényszerből kell szolgálni, hanem szeretetből – arra is felhasználja, hogy megdorgálja a zúgolódó keresztényeket: „Óh Keresztény! mely alaton a te életed ezen Pogánynak gondolatja szerént is, ha békétlenkedel!”.[82] De sztoikus életfilozófiát tükröz egyik nagyböjti beszéde is, amikor „a halál ellen való bátorság és az élethez nem felette való ragaszkodás” tudományára tanít, vagy amikor a béketűrésről szóló beszédében a bölcs szenvedésre oktat.[83] Ezekben a beszédekben nyoma sincs az üdvösség, a túlvilág vigaszának. Inkább józan, szenvedély nélküli bölcs megnyugvásra tanít a maga „ars moriandijában”. Senecán kívül többször hivatkozik az ugyancsak sztoikus Epiktétoszra is.

Platón az egyetlen, akit hosszan idéz az imádságról szóló beszédében. Általában mindig nagy tisztelettel emlegeti a pogány bölcseket, Arkhimédészt, Arisztotelészt, Biaszt, Cicerót, Diogenészt és másokat. Egy-egy témáról, például a rosszról, a túlvilági életről stb. gyakran ad filozófiatörténeti áttekintést, és mindig dicsérőleg említi a pogány gondolkodókat, akik a kinyilatkoztatás ismerete nélkül, csupán a „természetes ész világánál” olyan megszívlelendő gondolatokat fogalmaztak meg. Ciceróról például egyenesen azt állítja, írásaiban „olyan szemérmességgel ír, mintha Sz. Pálnak tanítványa lett volna”.[84] A természettörvényt is Cicero alapján magyarázza el hallgatóinak.[85] Sokszor az ő gondolataikat ismertette a keresztény gondolkodók tanítása háttérbe is sikkad.[86] Ezzel azt igyekszik demonstrálni, hogy a keresztény értékrend és a katolikus tanítás az egyetemes emberi értékekre épül, betetőzve azokat.

Nemcsak az ókori filozófiát, hanem az ókori történelmet és irodalmat is jól ismeri és gyakran idézi. Rengeteg erkölcsnemesítő történetet merít a pogány korból. Sombori egyik nagy újítása éppen az, hogy a felvilágosodás-kori prédikációba visszacsempészi a példát, amit az előző fél évszázadban szinte módszeresen kiirtottak a prédikációból, hiszen a „fabulákat” az új korban már nem tartották méltónak a prédikációhoz, sem tudományos, sem szakrális szempontból.[87] Sombori példáinak túlnyomó többsége antik témájú, tudományosnak és erkölcsösnek egyaránt megfelelő. Bár néha – ha célja úgy kívánja –, merész utalásoktól sem riad vissza, mint amikor Ovidiuszt idézi a tisztaságról mondott beszédében.[88] Különösen szereti a Nagy Sándor és Caesar életéből vett példákkal színesíteni beszédeit (Caesar hol pozitív, hol negatív szereplő a példákban). Az ókoriakban leginkább a puritán életet és az erkölcsöt tartja példaadónak.[89]

Ennek fényében érthető, de mégis furcsa, hogy a katolikus szentatyákat vajmi keveset idézi, alig használja őket gondolatai bizonyítására. A 76 beszéd mindössze mintegy két tucatnyi szentatya-utalást tartalmaz, de néhányszor egyszerűen csak felsorol egy-két nevet általános nyomatékosításul. Szent Ágostont idézi a legtöbbször (kb. tízszer), rajta kívül csak Aranyhajú Szent Jánosra és Nagy Szent Leóra hivatkozik többször,

Szent Bernát, Szent Ciprián, Nazianzi Szent Gergely, Origenész épp hogy előfordul. Ez azért meglepő, mert a felvilágosodás első nemzedékének szónokai elképesztően gazdag szentatya-apparátussal dolgoztak. Összehasonlításképpen: Molnár János csaknem ugyanennyi beszédében (74) mintegy kilencven szentatyát, zsinatot és pápát idéz, Szent Ágostonra kb. 175-ször, Aranyszájú Szent Jánosra 75-ször, Aquinoi Szent Tamásra 53-szor hivatkozik.[90]

De nemcsak a szentatyákat, hanem a Bibliát is kevésszer citálja. Bár állítja, hogy számára a Szentírás abszolút tekintély,[91] mégsem használja gyakori bizonyító eszközként. Ha idéz, legtöbbször akkor sem az evangéliumokból és a levelekből, hanem jobbra az ószövetségi bölcsességirodalomból (Sirák fiának könyve, Bölcsesség könyve stb.), amelyek inkább általános emberi erkölcsöt, mint keresztény specifikumokat tartalmaznak. Sombori jól tudja, hogy korának hallgatói számára a szentatyák már nem számítanak perdöntő bizonyítéknak, sokaknak pedig maga a Szentírás is csak erkölcsnemesítő könyv, sőt a mitológiák egyike, és nem sugalmazott isteni kinyilatkoztatás.[92] Ezért megállapításait legtöbbször még szélesebb alapra vezeti vissza, igazát bizonyítandó a közös emberi értékek: az értelem, a természettörvény és a nevelés mindenre érvényes törvényszerűségeit hívja segítségül, s ezekből vezeti le a katolikus tanítást és erkölcsöt is.[93] Ez az oka, hogy beszédeit a többi keresztény felekezet lelkészei is megtanulhatták.

Somborira ugyanis – elődeivel ellentétben – nem jellemző a protestánsokkal való polémia, tanításuk kigúnyolása. Egyszer fordul csak elő, hogy az eukharisztia kapcsán burkoltan utal a protestáns tanításra, és bizonyítja, hogy ha az oltári szentség csak jelkép, akkor az Újszövetség semmivel sem tökéletesebb, mint az Ó.[94] Néhányszor pedig a képek helyes tiszteletét fejtegeti, és visszautasítja a bálványimádás protestáns vádját.[95] Fájdalommal tekint vissza az egyházszakadásokra, különösen is a 16. századira. Ugyanakkor rögtön kifejezi az egység iránti vágyát, sőt hazafias kötelességnek tartja az egység munkálását: „Ekkor kezdtek a Filozofiának némely idétlen gyermekei az Igazság, és Szeretet Asztalánál kétségeket, és vizsgáásokat támasztani: ekkor kezdettél először a Békesség Poharát felzavarni, és szájoktól eltaszítani. Több szerencsétlen századok alatt halmozodtak egymásra a szomorú mostoha körülállások, míg végre a tizenhatodik erőszakosan eltépte, szaggatta a szent atyafiság meggyengült kötelékeit és a réginek ellenébe új oltárokat épített. – Vajha a mű üdönknek engedtetett volna az jeles szerencse, hogy kezefogva minnyájan az egy Oltár, a Krisztus Oltára eleibe borulnánk [...] Óhajtni kell azt minden jó Hazafinak, hogy minekutánna tartomány, nyelv, törvény egybekötöttek, és csak a Vallás választ meg, az egy igaz Hitvallás még szorosabban egyesítsen. Kívánni kell azt minden jámbor Kereszténynek, hogy minnyájunkat azon egy igaz értelem, és szeretet az Üdvösség útján egyesítsen”. [96] Somborit tehát az ökumenikus gondolkodás egyik első magyar katolikus apostolaként tisztelhetjük, aki még Guzmics Izidor fellépése előtt kifejezte a keresztény egység iránti vágyat.[97] Igaz, nem dolgoz ki semmilyen koncepciót, igénye nem tudományos megalapozottságú, de gondolkodása előre mutató. Nem azt keresi, ami a keresztény felekezeteket elválasztja, de nem is adja fel identitását. Nem hitvitákat folytat, hanem keresi a szakadások orvoslását.[98] Ha jónak látja, még protestáns szerzőt (Melanchton) is segítségül hív az érveléshez,[99] és még a heretikus ortodoxok hitét is bizonyítékul használja az eukharishtiával kapcsolatban.[100]

A más vallásúakkal kapcsolatban józan gondolkodású (bár az iszlámra, Mohamed paradicsomára tesz néha lesajnáló megjegyzéseket).[101] Nem osztja elődeinek szigorú elutasítását, és nem tartja őket kárhözatra szántaknak, mert nem mindenkit tart felelősnek azért, hogy más vallásban él.[102] A zsidókhoz való viszonyulása is türelmes. Amikor elmarasztalja őket, mindig csak a Jézus-korabeli zsidókra gondol, és jelen helyzetükkel figyelmezteti a keresztényeket: rájuk is az ő keserű sorsuk vár, ha megfogyatkozik bennük a hit.[103] Mert hiába erősítette hitüket a sok csoda, prófécia, isteni ígéret, mégsem ismerték föl a Messiást, és nem lett részük abban a fényességben, amely belőlük vette kezdetét. Ezért a hálátlanságért Isten „ezen Nemzetet az ő legnagyobb világi kincseitől, szabadságától, és országától végképpen megfosztotta, és sok nyomorúságokkal illette”. [104] Mindazonáltal arra kéri a keresztényeket, hogy imádkozzanak értük.[105]

Sombori többször tesz utalást a közelmúlt, vagy napjai történelmi-politikai eseményeire. Említettük már, hogy két beszédet is mondott a napóleoni háború kapcsán. (Kudora János éppen ezeket tartja említésre méltónak

monográfiájában.[106]) Az első a békességről és hazaszeretetről szól. Kifejti, hogy bár Jézus a békesség fejedelme, minden szava és cselekedete az emberek békéjét szolgálta, és búcsúszavaiban is békességet hagy ránk, mégis, mindeddig nem lehetett a békesség huzamosan az emberiségé, és ennek maguk az emberek az okai.[107] Odüsszeusz és Agamemnón példáját hozza a haza szeretetére,[108] és hangsúlyozza a társadalom fontosságát. Hiszen senki sem kétli – állítja –, hogy az ember „társasági állat lévén tzeljút, és boldogságát nem a vad erdőkben és sivatag pusztákban érheti-el, hanem a szövetséges életben”. [109] Büszke rá, hogy hazánk különösen sok természeti kincsben bővelkedik, de azért a legbecesebb, mert az ősök vérükkel szerezték. Majd a törvényeket dicséri: „Pólgári Alkotványunknak törzsökös Törvényei, mind bölts, mind hasznos vóltokra nézve fel tésznek akármelnyik Század Törvényhozóinak Szüleménnyel. Főképpen azért, mert alkalmaztatva vannak Nemzetünknek, Tartományunknak természetéhez. Mire nézve boldogságunkat más lélekkel bíró Törvényektől nem-is remélhetjük.” Természetesen a hazaszeretettel együtt jár a haza megvédése is. A haza szeretete nem ellenkezik a keresztény törvénnyel, sőt része annak, a hazaszeretet Isten szeretetével, a polgári erkölcs a keresztény erkölccsel szorosán összefügg: „senki jó keresztény nem lehet, ha egyszersmind nem jó Polgár”. [110] Jeremiást, a Makkabeusokat és Jézust emlegeti, mint a hazafiság példáit. Sőt Jézus is csak kétszer sírt, Lázár miatt, és hazája pusztulása miatt érzett fájdalmában.[111] Majd a polgári kötelességekről beszél: mindenki a maga hivatala szerint vegye ki a részét a hazafiságból. Dicséri Ferenc királyt, aki mindent megtett a békéért: „Midőn Nemzeteket; és Királyi székeket láttunk Ellenségünk Nagyra vágyásának lábai előtt öszve omlani: midőn fenyegetőző mennydörgései fülünkig el-hatottak; kéntelen volt; Atyai kötelessége szerént a Békeség fenn tartásának utolsó eszközéhez a hadakozáshoz nyulni.” Nála jobban senki nem érdemel hűséget. Majd összefogásra buzdít: Keresztes, Kenyérmező és Belgrád környéke bizonyítja, mit tehet kevés számmal is a nemzet egyesült lelke. Ugyanazt, mint a görögöknél Marathon.[112] A fejedelem szava és más nemzetek szerencsétlensége, rabláncainak zörgetése int az ellenállásra. Valamikor a magyarokat tartották a keresztények védőpajzsának, ma sem tehetjük, hogy idegen jármot vegyünk a nyakunkba. Szabadon, dicsőségesen kell élni, vagy vitézül, dicsőségesen meghalni, amelyet görög és magyar hősök példájával támaszt alá. (Leonidas, Miltiades, Hunyadiak Zrínyiek, Nádasdyak.) [113] Beszédének vége hatalmas buzdítás: igaz az ügyünk, nem szabad, hogy most omoljon össze nyolc évszázad szabadsága.

Másik Napóleon-ellenes beszéde is teljesen hazafias, lelkesítő, Jézus neve elő sem fordul benne, Isten is csak egyszer, mint a „hadi serege Istene”. [114] Lelkesedik a katonák látványától, akiket „Nemzeti öltözetben, fel-fegyverkezve, édes anya nyelvünk hangjától vezetve, a szinte el-aszszonyosodás félelmes idejében férjfiaszkodni: a Haza védelmére Zászlók alá sereglenni” lát. [115] Emlékeztet a dicső múltra, a véres kard körbehordozására, a „szabadság vagy halál” feliratú zászlókra, és az atyák példájára, [116] és más népek rabsorsával int a helytállásra: „Valamint a beteg tsak akkor tudja igazán, mit ér az egészség, midőn azzal nem bír; úgy a Pólgár is a maga szabadságát egy átaljában tsak akkor szokta érdeme szerént betsülni, midőn az el vesztette. Legyünk előre okosok! Bóldogok, kik más kárán tanulnak! Ma, midőn mű még szabadok vagyunk, ezerek nyögnek, és titkon sirnak elvesztett szabadságokért! Titkon! mert nyilván sirni sem szabad!” [117] „A Tü és Atyátokfiainak bosszuálló karjaira bizatattott az Európa Fel háborítójának meg-alázása” – véli. [118] Akárcsak az előző beszédében, Napóleont sosem nevezi néven, de körülírással sokszor utal rá: „Kitsoda a mű Ellenségünk? Egy ugyan ő a Világtól tsudálatott leg-nagyobb Bajnokok közül; de egy azoknak a sorából, és sorsából is, kik midőn a Világot el-akarták nyelni, megnyuvadtak”. [119]

Az aktuálpolitikai helyzetre más beszédeiben is többször kitér. Egyik újévi beszédében Görögország elnyomására utal: „A híres Bólcsek, és szép mesterségek hazáját, Görög Országot ma a tudatlanságnak, babonaságnak, és fertelmességnek gyermekei lakják”. [120] Ugyanezt állítja a kevélységről mondott beszédében is. [121]

Természetesen a közelmúlt francia eseményei is többször fölkeltik az érdeklődését. Néha csak áttételesen utal a forradalom szörnyűségeire, ideológusaira, a szabadság visszasságaira: „hammuban fekvő városak, üszeggé vált tartományok, labaik eleibe borúlt Fejedelmek, öszvetördelt királyi pálczák, és koronák, földig letiport és megaláztatott nemzetek [...] Óh, tú világnak képmúató Nagyjai! ezé a boldogság, melyel tartoztok, és melyet hangos szavakkal ígirtetek az emberi nemzetnek?” [122] Néha viszont néven is nevezi a franciák vallás- és

polgárelleenes intézkedéseit: „eleven példánk lehet az a nagy Nemzet, mely első felhevült zűrzavaraiban hasonló vólt a magát sértegető, és meggyilkolni akaró bolond beteghez. Midőn Templomait barlangokká tette, Oltárait fosztotta; szent edényeit pénznek, harangjait ágyuknak öntette, [...] midőn a Francia Nemzet Papjait öldeste, midőn a Keresztény Hitvallást lábaival eképpen tapodta: akkor a polgári boldogságnak is utolsó romladékai között tánczolt”.^[123] Tehát a francia forradalom elrettentő példa és bizonyíték, mivé lesz egy nemzet vallás és erkölcs nélkül, mivé lesz, ha enged a hamis ígéreteknek.^[124]

Sombori józan okosságra, mértékletességre tanít. Az emberiség boldogságát a felvilágosult vallásosságban látja, amelyben harmóniában van a tapasztalat, az ész és a kinyilatkoztatás. Prédikációiban bátran használja a felvilágosodás terminus technicusait, de távol áll tőle minden erőszakosság, forradalmiság. Sokszor hangsúlyozza a polgári erények fontosságát. Ezt emeli ki Szent József magatartásában,^[125] a szent korona-tisztelet kapcsán,^[126] a helyes pálya-, hivatás-, és párválasztásról elmélkedve.^[127] Sok erényt nem a keresztény erkölcs, hanem a társadalmi hasznosság és a közjó szempontjából közelít meg. Így érvel a pazarlás ellen,^[128] de szerinte a jó házasság és a helyes nevelés is elsősorban társadalmi felelősség.^[129] Hangsúlyozza, hogy „jó Hazafinak lenni a jó Keresztény tökéletességeihez tartozik”.^[130] Ugyanígy lelkesedik a szabadság eszméjéért is, de úgy látja, az igazi szabadság Istenben van, és tévesnek tartja a modern szabadság-eszményt: „Mi a szabadság? mindent, a mi az Istentől az okosság, és Kijelentés által meg vagyontiltva, magunk, és mások veszedelmére öszvegázolni? Ezt cselekedték Salamon idejében is a bolondok, és istentelenek [...] a szabadság gyermekei nem szolgálnak, nem raboskodnak, nem töményeznek semmi nemtelen indulatnak, hanem csak az Istennek; a kinek szolgálni annyit teszen mint uralkodni”.^[131]

Beszédeiben furcsán keveredik a modernség és a maradiság, a legkorszerűbb tudományosság és a konzervativizmus. Definíciói, etimologizálásai, filozófiai rendszerezési hűen tükrözik a kor tudományos színvonalát, sokszor ma is helytállóak. Szentírásmagyarázata néha egészen korszerű, szinte hermeneutikai megközelítésű, amikor azt fejtegeti, hogy hogyan kell értelmezni az Ó- és Újszövetség képeit.^[132] A felvilágosodás szemléletmódját tükrözi, amikor beszédeiben a helyes táplálkozásról, az egészséges életéről, vagy az olvasás fontosságáról értekezik.^[133] A barokk „udvari” szemléletével^[134] szemben az ő társadalomszemlélete polgáribb, és többször felhívja a figyelmet az udvari élet veszélyeire.^[135] Témaválasztása sokszor elüt a megszokottól. A szentekről tartott prédikációiban sosem beszél a szent életrajzáról, hanem egy jellemző tulajdonságot ragad ki, és azt ismerteti tudományos alapossággal. Keresztelő János kapcsán pl. a szentek tiszteletéről vagy az önismeretről, Péter-Pál ünnepén az elme és akarat összefüggéseiről, Nepomuki Szent János napján a megfontolt beszédéről, Szent Ferenc kapcsán a szegénységről tart esszé-szerű előadást, legtöbbször teljesen világias gondolatmenettel. Ugyanakkor kozmológiája teljesen bibliai: a világot 4-6000 évesnek gondolja.^[136] Tekintélytisztelete, királyhűsége, hierarchia-felfogása teljen hagyományos. A gonoszokkal való kapcsolattartásban ruházkodás területéről hoz hasonlatot, s ebben Gvadányihoz hasonló konzervatív nézetei vannak.^[137]

Említettük, hogy Sombori nyelvészeti és kritikai munkásságának méltatói hangsúlyozzák a romantikus irodalmi gondolkodást előkészítő szerepét. Prédikációit vizsgálva ugyancsak előkészítőnek kell tartanunk. Új lendülettel ajándékozza meg az ellaposodott katolikus szentbeszédet. Nála újra megjelennek az érzelmek és az esztétikai eszközök. Színt és elevenséget hoz a megcsontosodott prédikációba. Mer könnyed és elegáns lenni, de sosem válik felszínessé. Egyszerre akar okos és érdekes lenni. Tanítani akar, de gyönyörködtetni is. (1810-es kötetének előszavában így fogalmaz: „Ezekben a leg szükségesebb Tudomány, a leg hasznosabb vigasztalás, és a leg tisztább gyönyörűségek vannak el hintve”.)

Találó példái mellett ezt segítik egyéni és eleven hasonlatai is, amelyek legfőbb irodalmi eszközei. Érdemes néhány szép leíró „hasonlatosságot” – ahogy ő nevezi – felidézni: „Egy a józan okosságnak, és a Kijelentésnek törvényei szerint gondolkozó elme hasonló azon emberhez, ki egy magos hegynek tetején, hol a nap szépen világol áll; és látja a völgyekben gomolygó fellegetet, s azokból fel, alá, és keresztüllövellő villámlásokat; hallja a záporok, és dörgések zúgását: maga pedig mindazokon feljülemelkedve, világos fényben, és csendességben, telyes bátorsággal szemléli magát.”^[138] A viszontagságokat elviselő emberről

így ír: „Olyan ennek a sorsa, mint a nemesebb érczeknek, drága gyöngyeknek és köveknek; melyeknek becseket azoknak szépségeken, és ritkaságokon kívül azon baj, és fáradság is, mely által megszereztetnek, felette neveli”.^[139] Pedagógiai szemléletét tükrözi, hogy több hasonlatot vesz a gyermekkor világából: „Midőn az írni tanuló gyermek a fal, vagy fa oldalára felírja, vagy vési a maga nevét, kívánja hogy az ott fennmaradjon; s éppen az a halhatatlanság ösztöne munkálkodik benne, mely a nagy világ Bajnokaiban, és Fejedelmeiben, midőn a nemzetek törvénykönyvei; midőn márvány és ércz oszlopok építése; városok és országok alkotása által kívánják örökösíteni, halhatatlanítani neveket”.^[140] „Hasonlók ezek a nem rég oskolába járnai kezdett gyermekekhez, a kik már a betűket ismerik ugyan, de mire mennek azok ki, még által nem látják” – írja az ostoba emberekről.^[141] Néha egész hasonlatsorokat alkalmaz, mint pl. amikor a béketűrést előbb a kertészkedés, majd az aranybányászat, a hajózás, végül a hadsereg fogalomköréből vett képekkel világítja meg.^[142] Többször hasonlattal kezdi a prédikációt, s ezzel rögtön felkelti a hallgatók figyelmét.^[143] Egyébként is mindig ügyel, hogy beszédeinek kezdete hatásos legyen, bevezetői irodalmilag a legértékesebbek. Nemcsak a szöveg elején, hanem közben is igyekszik a hallgatóság figyelmét fenntartani, gyakori kérdésekkel, megszólításokkal, felkiáltásokkal, helyi utalásokkal, önreflexiókkal tarkítja beszédeit.

Egészen egyedi megoldása, amikor ikonográfiai magyarázatokat fűz az egyes elvont fogalmakhoz, erényekhez, elmagyarázza hallgatóinak, miért szokták éppen úgy ábrázolni a reményt, a barátságot, vagy az igazságot:^[144] „A régiek az Igazságot egy Szűznek képében festették, a kinek szeme bé volt kötve: mert az igazság semmit sem lát, csak önmagát. Köntösse övezve volt: mert az igazság nem annyira késedelmes, mint okosan serény. Bal kezében egy pár egyenesen mérő serpenyő volt: mert az igazság mértéke az egyenesség. Jobb kezében egy kard, vagy pallos: mert az igazság megbünteti a maga ellenségeit; legkeservesebben pedig a maga elárulóit, a tőle elpártolt hamis Bírakat.”^[145]

Sombori életműve is bizonyítja, hogy érdemes lenne alaposabb kutatás tárgyául venni a 18-19. század fordulójának prédikációirodalmát. A világi irodalom előretörése nem jelentette az egyházi irodalom megszűnését, csak az érdeklődés fordult el tőle. Az elfeledett szerzők munkáinak feltárása sok fontos szemponttal gazdagíthatná a felvilágosodás magyarországi megjelenéséről, elterjedéséről, recepciójáról alkotott elképzelésünket. Egyrészt láthatjuk, hogy az egyházi szerzők már akkor erőteljesen foglalkoztak a felvilágosodással, amikor az valójában még el sem terjedt hazánkban. A tanult – különösen a külföldön tanuló papok – előbb szembesültek a megváltozott korszellemmel, a pápai és uralkodói figyelmeztetések is hozzájuk jutottak el elsősorban.^[146] Igaz, leginkább a felvilágosodás veszélyeire intettek, figyelmeztették a híveket a hitükkel összeegyeztethetetlen tanokra. Ugyanakkor – mivel új kihívásokkal kellett szembenézniük – reflektálniuk is kellett azokra, újra kellett gondolniuk és fogalmazniuk addigi ígírdetésüket, meg kellett vizsgálniuk, mi az elvetendő és mi a használható ezekben a gondolatokban. Így rájuk nézve is megtermékenyítő hatású volt az új eszmék terjedése. Némi túlzással állíthatjuk, hogy a felvilágosodás negatív lenyomata előbb és intenzívebben jelenik meg nálunk, mint maga a felvilágosodás.

Másrészt a korabeli prédikációkból mérhetjük le igazán, hogy vajon mit tudott az átlagember az új korszellemről, gondolkodásról. Legtöbbször ugyanis nem olvasták a meghatározó szerzőket, de a prédikáció még mindig igen széles tömegekhez jutott el. A nyomtatásban megjelenő prédikációs gyűjteményeket pedig más papok is felhasználták beszédeikhez, így a prédikáció tudatformáló erejét csöppet sem lenne szabad lebecsülnünk ebben a korban sem. Az emberek nagy része annyit tudott az új eszmei áramlatokról, amennyit a szószékről hallott róla. Míg a felvilágosodás nagyon szerteágazó, néha egymásnak is ellentmondó gondolati rendszereket tartalmaz, a papság interpretációjában mindez egységes színezetet kapott. Ők ugyanis minden új eszmében a „megvilágosultak” összehangolt támadását vélték felfedezni a hit, az erkölcs és az egyház ellen. Vélhető tehát, hogy ahhoz, hogy a „felvilágosodás” szót ma összefoglalóan használjuk egy kor sokszínű eszmeáramlataira, s mint többé-kevésbé egységes fogalmat kezeljük, hozzájárult a korabeli prédikáció szemlélete is.

Jegyzetek

-
- [1] Lukácsy Sándor: Isten gyertyácskái. Bp., 1994. (továbbiakban: Lukácsy, 1994.) 7-10. p.
- [2] Lukácsy, 1994. 10-12. p.
- [3] Lukácsy, 1994. 18. p.
- [4] Pl. Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. Bp., 1998.; Madas Edit: Középkori prédikációirodalmunk történetéből. Debrecen, 2002.; Maczák Ibolya: A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban) In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003. 261-276. p.; Plaustum Saeculi, Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról. Szerk.: Bárczi Ildikó. Bp., 2004.
- [5] Pl. Mercs István tanulmánya Török Damaszcén munkásságát hasonlítja össze a korábbi szónokokkal: Mercs István: A prédikáció műfajának „klasszicizálódása”. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 1. sz. 79-108. p. Alexovits Vazul és Versegly Ferenc prédikációs gyakorlatát hasonlítja össze: Maczák Ibolya: „Mert valaha setétség valánk”, Alexovits Vazul és Versegly Ferenc hitszónoki tevékenysége. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2007, 408-414. p.
- [6] Mihalovics Ede: A katolikus predikáció története Magyarországon. I-II. Bp., 1900-1901. (továbbiakban: Mihalovics, 1900-1901.) II. 456. p.; Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története, 896-1896. Bp., 1902. (továbbiakban: Kudora, 1902.) 157. p.; Rézbányay József: Az egyházi szónoklat kézikönyve. Bp., 1902. (továbbiakban: Rézbányay, 1902.) 77-78. p.; Uő: Az egyházi szónoklat egyetemes története. I-III. Esztergom, 1904-1908. I. 197-199. p. (Ő elsősorban nem tartalmi, hanem formai szempontból tapasztalja a hanyatlást: a későbarokk kor „izléstelen, duzzadó, dagályos címekkel és fölösleges cifrázatokkal” élő stílusát ítéli el. De felrója a kor erkölceinek eldurvulását, valamint az idegen szokások átvételét, és – főleg Kudora alapján – az aulikus szellemet is. Csak ezután beszél a szabadabb szellemről, a felvilágosodásról és a jozefinizmusról.); Mihályfi Ákos: Az igehirdetés. Bp., 1927. 34. p.; Söveges Dávid: Az igehirdetés. H.n., é.n. 81-82. p.; Uő: Fejezetek a lelkiség történetéből. Pannonhalma, 1993. 275., 288. p.; Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: Retorika. Bp., 2004. 156. p. Érdekességként említjük meg, hogy született olyan retorikatörténeti mű, amely szerint a magyar nyelvű retorika csak 1790-ben született meg, korábban minden csak „előzmény” volt: Vígh Árpád: Retorika és történelem. Bp., 1981.
- [7] Fejér György: Pest szabad királyi városa fő templomában tartatott beszédek. Pesten, 1811. „Az úgymondott, alkalmaztatott értelemből, vagy képes lefestésekből vett okoskodásokat hagygyátok Ti másoknak. A himekkel, és értelem-változtatókkal (Tropi) úgy éllyetek, mint a fűszerszámmal.” Uo. A tisztelendő nevendék papoknak köszöntés. III. p.
- [8] Alexovits Basilius: Vasárnapi prédikációk, melyeket a pesti fő plébánia templomában élő nyelvvel mondott. Téli rész. Posonyban, 1808. 350-351. p.
- [9] Brunner Emőd OSB: A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem. Pannonhalma, 1930. (továbbiakban: Brunner, 1930.) 3. p.; Czáfólas. Jó indulatból származott igaz mondás, barátságos beszéd, melyet az [...] Báthory Gábor dunamellyéki református eklézsia super-intendens ur által Pesten, 1822. esztendőbe elmondott prédikációjára egy igazságot szerető kassai megyének felszentelt hazfi papja intézett: le-irta Szentmáriai László urnak, Csécs [...] plebánosának [...] igaz tisztelettel Komporday Károly, Csécs, 1833. – Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Zz. VIII. 7/1., 30. p.: „Hibáztál [...] a Sz. Hit ellen [...], melly Magyarországban uralkodó, mellyben az Országunknak Királya Római Katolikus, és többnyire a lakosai is Római Katolikusok.”

[10] Pavercsik Ilona: Szaitz Leó a felvilágosodás irodalmáról. In: *Magyar Könyvszemle*, 1997. II. sz. 167-185. p.

[11] Kudora, 1902. 160. p.

[12] Rézbányay, 1902. I. 199. p.

[13] Nagy emlékezetű néhai SOMBORI József úrnak egyházi beszédei. Első kötet. M.Vásárhelyen, Nyomtatott a Reformat.Colleg betűjével, Fiedler Gottfried által, 1825. (továbbiakban: Sombori.) I. 171. p.: „az emberek nagyobb részének gondolkozása, érzése, és élete módja hibás, romlott, gonosz; a jóknak száma pedig sokkal kisebb”. (A hivatkozások és oldalszámok esetében a szerző halála után kiadott három kötetet tekintem mérvadónak. Az oldalszámokat az I. kötet esetében az 1825-ös, a II. kötetnél az 1826-os, a III.-nál az 1827-es kiadás alapján közlöm.)

[14] Pl. „Idővel csak egy két ágazatját ostromlották a hitnek, vagy törvénynek, most egynek sem hagynak békét, sőt fel-forgatnak minden Religiót, minden Hitet, minden Vallást, minden Isteni tiszteletet.” Simon Máté: Vasárnapi prédikációk. II. Vác, 1805. 378. p.; Pizsker Olivér: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején. Pannonhalma, 1933. (továbbiakban: Pizsker, 1933.) 62-63. p.; Brunner, 1930. 10. p.

[15] Mihalovics, 1900-1901. II. 446. p.

[16] Csapodi, Ludovici: De gratia Christi. Libri IV. Tyrnaviae, 1769.; Uő: De religione revelata eius regulis et virtutibus praecipuis. Libri tres. Tyrnaviae, 1771.

[17] Vajda Sámuel: A mi urunk Jesus Kristusnak élete. I-III. Pozsony, 1772-1774. I. 101., III. 58., 93-94., 311-312. p.

[18] Pl. Molnár, János: De ratione eritica legndi libros moderni temporis sine iactura religionis et veritatis. Posonii et Cassoviae, 1776.; Szvorényi, Jos. M.: Caussa Religionis contra libertinos defensa per —. Budaë, 1779.; Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely. Pestenn, 1792.; Bielek László: Arany gondolatok a mostani szabad gondolkozásnak módja ellen. Nemetből szabadonn fordította —. Bétsbenn, 1800.

[19] Mihalovics, 1900-1901. II. 451. p.

[20] Kudora, 1902. 159. p.

[21] Mihalovics, 1900-1901. II. 460. p.

[22] Lukácsi Márk: Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága. Pannonhalma, 1997. 145. p.

[23] Horváth Konstantin: Verseghy Ferenc prédikációi. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928.

[24] Sombori József: A haza szeretete egy beszédben, mellyet a m. vásárhelyi piatzi r. k. nagy templomban pünköszt hava 22-dikén 1809-ben el-mondott — M Vásárhelyi Káplány. M. Vásárhellyen, é.n. (továbbiakban: Sombori, 1809a.); Uő: Egy szó a fel-kező magyar nemességhez T. N. Küküllő vármegye zászlóinak fel-szentelése alkalmatosságával. Sz. Mihály Hav. első napján, 1809-ben. D.Sz.Mártonban, 1809. (továbbiakban: Sombori, 1809b.)

[25] Sombori József: Tizenkét egyházi beszédek, mellyeket annyi ünnepekre készített, és el mondott —, Maros vásárhelyi káplány. 1808. Csik Somlyón, 1810. (Ezen könyv egyik példányát a nyelvújítási kérdésekben harcostársának, Teleki Sámuelnek dedikálja Marosvásárhelyen 1811 novemberében. Vö.: Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. 174. p.); Sombori József: Tizenkét keresztényi elmélkedések mellyeket készített és elmondott —, Sz. Kir. Vár. Maros-Vásárhelyi Káplány 1810. Kolosvárt, 1811.

[26] Sombori József: Néhai mélt. g. Tancsi Földvári Terézia asszonynak, mélt. g. Göncz-Ruszkai Kornis János úr [...] házastársának dicséretes emlékezete, egy halotti beszédben. Melyet készített és bőjt más hav. 15-én elmondott —. Maros-Vásárhely, 1811.

[27] Sombori József: Egy-két észrevétel a magyar nyelv mostani állapotjáról. In: *Erdélyi Múzeum*, 1815. III. füz. In: *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Sajtó alá rend.: Tarnai Andor – Csetri Lajos. Bp., 1981. (A magyar kritika évszázadai, 1.) 464-465. p.; Margócsy István: „Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” In: *Beszélő*, 2006. október. 100. p.

[28] Erdélyi Muzéum, 1814-1818. Sajtó alá rend.: Benkő Samu. Bukarest, 1979. (továbbiakban: Benkő, 1979.) 112. p.

[29] Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése, 1817-1830. Bp., 1976. (továbbiakban: Fenyő, 1976.) 25-26., 190., 230. p.

[30] Éder Zoltán: Túl a Duna-tájon. Bp., 1999. 246-248. p.

[31] Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Bevez.: Kristóf György. Kolozsvár, 1944. I. 20. p.

[32] Sombori József: A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1835. 3-18. p.

[33] Sombori József: Jegyzetek. Egy nemzeti jeles író készületére. In: *Erdélyi Múzeum*, 1817. VIII. füz. 166. p.

[34] Hermann Gusztáv Mihály: Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat? In: *Tiszatáj*, 1992. 6. sz. 70. p.

[35] Ld. 13. sz. jegyz.

[36] Pap Ferenc: Elegyes ünnepi és vasárnapi beszédek a köznép oktatására és vigasztalására különösen irányozva. I-V. Pesten, 1830-1840. III. Bevezetés. VIII. p.

[37] Fejér György: Mostani idők szükségéhez alkalmaztatott vasárnapi, ünnepi, és alkalmatosságbeli beszédek. Pesten, 1818. Előszó. II. p.

[38] Mihalovics, 1900-1901. II. 521. p.

[39] Uo.

[40] Kudora, 1902. 188. p.

[41] Fáy Zoltán: Házi politúr. In: *Magyar Nemzet*, 2005. április 9., 39. p. Sombori beszédgyűjteményei az Erdélytől távol eső győri egyházmegye több plébániájának (Ács, Győrzámoly, Nagylózs stb.) könyvtárában ma is megtalálhatók.

[42] Hasonlóan vélekedik prédikációs kötetének előszavában a kortárs Bogyai Mihály is: „Az el-múlt századot, leg-inkább az ő utóbbi esztendeire nézve méltán Tűdősok, s Tudományok szapora Szűlőjének lehet nevezni. [...] nem el-hiszem, hogy egy századot-is leljünk-fel az el-műltak közül olyat, mellyben fő-képpen édes Magyar Hazánkban, mind minden Kézi-műnkák, és Mesterségek annyira tsinosítottak, s képesen módosítottak volna; mind pedig annyi szapora hasznos mindennémű szép, és éles Tudomány-béli gyűjtemények írásban, és nyomtatásban keltek volna délszinre, sem mint keltek az el-tűnt minapi században.” Bogyai Mihály: Vasárnapi prédikátziók. Első rész. Vátzon, 1809. A keresztény olvasóhoz.

[43] Sombori. III. 323. p.

[44] Sombori. I. 368-369. p.

[45] Sombori. III. 324. p.

[46] Sombori. I. 376. p.

[47] Sombori. II. 92. p.

[48] Sombori. II. 120. p.

[49] Sombori. II. 168. p.

[50] Sombori. II. 200. p. Hasonlók: I. 101., 105., 145., 235.; II., 212. p.

[51] Sombori. I. 190. p.

[52] Sombori. I. 338. p.

[53] Sombori. I. 93. p.

[54] Sombori. I. 181. p.

[55] Sombori. I. 193. p.

[56] Sombori. III. 29. p.

[57] Sombori. III. 342. p.

[58] Sombori. I. 182. p.

[59] Sombori. I. 187., 235. p.

[60] Sombori. I. 190., 342. p.

[61] Sombori. III. 348. p.

[62] Sombori. III. 387. p.

[63] Sombori. III. 19. p.

[64] Sombori. II. 216. p.

[65] Sombori. II. 264.; III. 363-365. p.

[66] Sombori. I. 145.; II. 205., 232., 257.; III. 110., 322., 352-353. p.

[67] Sombori. I. 328.; II. 168.; III. 230. p.

[68] Sombori. II. 186. p.

[69] Sombori. III. 182. p.

[70] Sombori. III. 242. p.

[71] Sombori. II. 269.; III. 75. p.

[72] Sombori. I. 188. p.

[73] „Ha szabad egy szemtelen embernek nevét e szent helyen említeni.” Sombori. I. 334. p.

[74] Sombori. I. 162. p.

[75] „És így az okosságnak birtokából, és a természetnek kebeléből alaton pártütéssel akarta kiragadni magát, és embertársait a múlt századnak egy újmodi Filozófussa (Rousseau) midőn az embert négy lábra akarta állítani, a vad pusztákra és a makkos erdőkre vezetni.” Sombori. III. 388. p.

[76] Sombori. I. 187. p.

[77] Pl. Sombori. I. 159-160., 232-233., III. 337. p.

[78] Sombori. II. 180. p.

[79] Sombori. III. 388. p.

[80] Fenyő, 1976. 25. p; Benkő, 1979. 122. p.

[81] Sombori. I. 69., 121.; II. 199., 332.; III. 117-118. p.

[82] Sombori. II. 319. p.

[83] Sombori. III. 52-54.; II. 305. p.

[84] Sombori. II. 284. p.

[85] Sombori. I. 210-211. p.

[86] „Elhalgatom itten a Kersztény világnak azon bölcs, és szent életü Véneit, kik öregségeknek utólsó idejét is a tudományoknak szentelték. [...] A Pogányok közül említek némelyeket, hogy a szégyen is kényszerítsen münket Keresztényeket a jónak, és szépnak elfogadására, és követésére.” Sombori. III. 47. p.

[87] A korábbi prédikációk protestáns és katolikus példázataihoz ld.: Monda néki egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból. Sajtó alá rend.: Szabó Lajos. Bp., 1982.; Csudatörténetek. Száz példa 17-18. századi prédikációkból és példagyűjteményekből. Sajtó alá rend.: Sinkó

Ferenc. Bp., 1985.

[88] Sombori. II. 268. p.

[89] „Cornelia, ama Romai nagy Scipionak érdemes leánya kérettetvén egykor némely hívságos aszszonykáktól; hogy mutatná elé a maga ékességeit, nyak, és fűlfűggőjit: gyermekeit, kiket maga szoptatott, maga dajkált, és nevelt vala fel, mutatta elé. Vajha sok ilyen Corneliákat számlálhatna [...] Hazánk!” Sombori. III. 111. p. Máshol is bizonygatja, hogy a gyermeket mással neveltetni természetellenes dolog: Sombori. II. 242. p.

[90] Molnár János: Egész esztendőnek vasárnapira, és innepire szolgáló prédikációk. Posonyban és Kassán, 1777.

[91] Sombori. II. 138.; III. 158. p.

[92] Jól bizonyítja ezt az az eset, amikor Kazinczy Ferenc és Spielenberg Pál Pesten a Kilián-féle könyvkereskedésben találkozott Alexovits Vazullal. Amikor összeszólalkoznak és Alexovits a Szentírásra hivatkozik, Spielenberg megjegyzi, hogy neki a „bibliai bizonyítás annyi, mintha a mitológiát fejtegetné”. Vö. Közi-Horváth József: Alexovits Vazul, a legnagyobb pálos szónok. Győr, 1930. 36. p.

[93] Sombori. I. 211., II. 169., 241-242., III, 161., 386. p.

[94] Sombori. I. 242. p.

[95] Sombori. I. 319., III. 28., 225. p.

[96] Sombori. I. 273. p.

[97] Vö. Csóka Lajos: Guzmics Izidor, a keresztény egység apostola. In: Népek nagy nevelője... Szerk.: Szennay András. Bp., 1981, 413-413. p.

[98] A teljességhez tartozik, hogy úgy tűnik, Sombori gondolkodásában élete vége felé változás állt be a más felekezetűekkel kapcsolatban, talán Rudnay Sándor (1760-1831) 1815-től erdélyi püspök hatására. Erre utal Döbrentei Gábornak Dessewffy Józsefhez írt, 1819. január 2-án kelt levele, melyben így fogalmaz: „Ez a Rudnay, erősen kezdi felforgatni a vallásbeli türelemet, melly Erdélyben, Püspök Mártonfi alatt, emberekhez illő egyességet szült. [...] Zsombori József, most Székely-Udvarhelyi Esperest, ki még Káplán korában maga kezdett engem tégezni, s a Nyelv s Nemzet szeretete szorosán egybecsatolt bennünket, elhült irántam, mert fél Rudnay alatt eretnekekkel barátságban lenni.” Magyar Országos Levéltár, P 91. (= A Dessewffy család levéltára.) 5. cs. 53. (Döbrentei Gábor levelei Dessewffy Józsefhez).

[99] Sombori. I. 256. p.

[100] „Bizonyosságul állithatjuk a tőlünk elszakadt Görögöket: a kik noha tőlünk elpártoltak, mégis az Oltári Szentség aránt velünk egy értelemben maradtak.” Sombori. I. 284. p.

[101] Sombori. I. 201., III. 39. p.

[102] „Így tehát a magunkéval ellenkező minden Vallások követőit kárhoztatni fogjuk? Éppen nem; ítélni, üdvezíteni, vagy kárhoztatni valakit, az Isten dolga [...] Hogy azok a Kijelentéstől [...] eltávozván, hibáznak, tudjuk: de ki vétkes a hibázók közül, és mennyiben? ezt csak az Istennek vagyon béléltása, és igaza megítélni.” Sombori. I. 92. p.

[103] Sombori. I. 93. p.

[104] Sombori. III. 282-283. p.

[105] „Imádkozzunk érettek; és az ők szerencsétlen példájok legyen előttünk fontos tanuság az alázatos hitre.” Sombori. I. 20. p.

[106] Kudora, 1902. 167. p.

[107] Sombori, 1809a. 4. p.

[108] Sombori, 1809a. 7. p.

[109] Sombori, 1809a. 7-8. p.

[110] Sombori, 1809a. 9. p.

[111] Sombori, 1809a. 10. p.

[112] Sombori, 1809a. 17. p.

[113] Sombori, 1809a. 18. p.

[114] Sombori, 1809b. 4. p.

[115] Sombori, 1809b. 3. p.

[116] Sombori, 1809b. 4-5. p.

[117] Sombori, 1809b. 7. p.

[118] Sombori, 1809b. 10. p.

[119] Sombori, 1809b. 12. p.

[120] Sombori. I. 65. p.

[121] „A híres Lycurgusnak, a bölcs Solonnak, a szeretetre méltó Socratesnek a nagylelkű Plátónak, a vitéz Leonidásnak, Aristidesnek, és másoknak szép Hazája ma a bárdolatlanságnak éjszakájában az elnyomtatásnak vas bilincsei közt sínlődik.” Sombori. III. 240. p.

[122] Sombori. III. 244. p.

[123] Sombori. II. 60. p.

[124] Vö. Klenák Nárcisz: Francia Tükör. Vác, 1796.

[125] Sombori. I. 25. p.

[126] Sombori. II. 65. p.

[127] Sombori. II. 191, 223. p.

[128] Sombori. III. 109. p.

[129] Sombori. II. 218; III. 5. p.

[130] Sombori. III. 346. p.

[131] Sombori. III. 29-30. p.

[132] Sombori. I. 245. p.

[133] Sombori. II. 194., 241., 246., III. 36., 48. p.

[134] Pl. Faludy Ferenc: Nemes ember. Nagyszombat, 1748.; Uő: Nemes asszony. Nagyszombat, 1748; Uő: Nemes úrfi. Nagyszombat, 1771.

[135] Sombori. III. 88., 241. p.

[136] Sombori. I. 16., III. 321. p.

[137] „Valamint azon újmodi köntös, mely elébb nem tetszett, [...] lassanként tűrhetővé lészen, s azután a nemzeti öltözetet is megúnatja, sőt [...] a többitől különbözőknek láttatni szégyelljük.” Sombori. I. 120. p.

[138] Sombori. I. 101. p.

[139] Sombori. II. 337. p.

[140] Sombori. I. 173. p.

[141] Sombori. I. 328. p.

[142] Sombori. III. 325-328. p.

[143] Sombori. III. 3., 43. p.

[144] Sombori. II. 162., III. 203. p.

[145] Sombori. III. 257. p.

[146] Piszker, 1933. 62. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

11.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMX

Szerkesztőségi közlemény

Sipos Gábor kolozsvári történész, levéltáros kollégánk hívta fel a figyelmünket arra, hogy az *Egyháztörténeti Szemle* 2008. évi 1. számának egyik tanulmányával (Albert András: Gróf Bethlen Miklós, a protestáns politikus. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 1. sz. 25-44. p.) szemben minimum felvethető a plagizálás gyanúja. Ha utóbbi tanulmányt összevetjük a szerkesztőségünket felkereső szerző kötetével (Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. Kolozsvár, 2000.), azt tapasztaljuk, hogy legalább négy hosszabb szövegrész (összefüggő mondatok, bekezdés) került át utóbbiból – kisebb tartalmi illetve stilisztikai átfogalmazással, ám jól beazonosíthatóan – Albert András közleményébe. (Ezeket az összehasonlító szövegrészeket csak az *Egyháztörténeti Szemle* internetes kiadásában tesszük közzé, letölthető innen.) A szerző nem tüntette fel azt, hogy szövegének tételeit máshonnan merítette (megszegve az idézés – idézőjel-használat, idézés tényének megállapítása – alapvető szabályait), továbbá utalást sem tett az általa felhasznált szakirodalomra. A szerző eljárása szerkesztőségünk figyelmét is elkerülte. Az esetért Sipos Gábor, valamint olvasóink elnézését kérjük, egyben felhívjuk leendő szerzőink figyelmét az idézés és a hivatkozás tudományos közleményekben megszokott szabályainak tiszteletben tartására.

Az Egyháztörténeti Szemle szerkesztősége

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

Czetz Balázs: Mindszenty Bodajkon

Mindszenty József életéről és főpásztori tevékenységéről, melyet a Magyar Katolikus Egyház élén töltött, könyvek sokasága jelent meg az elmúlt időszakban.[1] Szintén széles körben hozzáférhetőek, publikáltak körlevelei, szentbeszédei.[2] Van azonban egy olyan forráscsoport – az MDP megyei dokumentumai között található jelentések – amely mindmáig kevesebb figyelmet kapott, ám kétségtelenül fontos információkat hordozhat a korszak kutatói számára.

Közismert tény, hogy a kommunista hatalom a katolikus egyház teljes ellehetetlenítését és az élet majd minden területéről való kiszorítását tűzte ki célul, és semmilyen eszköz alkalmazásától sem riadt vissza, hogy ennek a célkitűzésnek megfeleljen. A kommunista párt minden szervezeti szintjén küzdöttek a „klerikális reakció” ellen, hol adminisztratív eszközökkel, hol a személyes „meggyőzés” stratégiáját alkalmazva, nemegyszer a fizikai erőszaktól sem riadva vissza. A „simaképu ellenség” elleni harcban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a párt nem minden esetben rendelkezik kellő információval a katolikus egyház belső életére vonatkozóan. Az információ hiánya – a kommunisták szerint legalábbis – viszont nem tette lehetővé a hatékony fellépést, ennek következtében felértékelődött a felső klérus közvetlen környezetében élő, dolgozó információt, jelentést szállítani hajlandó személyek szerepe. Shvoy Lajosnak a Székesfehérvári Egyházmegye püspökének a környezetében is működött (működtek) olyan informátorok, akik több-kevesebb rendszerességgel és megbízhatósággal jelentették a püspök tevékenységét.[3]

Természetesen kiemelt figyelemmel kísérték Mindszenty Józsefet, akinek minden lépését igyekeztek dokumentálni.[4] Az itt közölt dokumentum azonban nem a titkos informátorok, vagy ügynökök valamely jelentése, hanem egy nyilvános beszéd sajtóságos interpretációja.

Mindszenty az ottawai Mária Világkongresszus után határozta el a magyar Boldogasszony Év megrendezését. A Mária-év megnyitását 1947. augusztus 15-ére tűzték ki, melyre Esztergomban került sor. A szentévet hivatalosan 1948. december 8-án zárták le. A több mint egy év alatt a hercegprímás számtalan alkalommal vett részt a Mária-napi rendezvényeken és tartott nagy tömeg előtt szentbeszédet. A kommunisták a hercegprímás nyilvános fellépéseiben provokációt láttak és ennek megfelelően mindent megtettek, hogy korlátozzák azokat. Az adminisztrációs akadályokon túl (nem engedélyezték a körmeneteket a közterületeken, akadályozták a kihangosításhoz szükséges hangszórók használatát stb.) mondvacsinált ürüggyel igyekeztek a hívőket távol tartani az eseményektől (ennek jellegzetes példája a celldömölki eset, ahol száj-és körömfájás járványra hivatkozva próbálták a több ezres tömeget eltávolítani). Természetesen nem minden esetben sikerült a rendezvények menetét megzavarni, onnan az embereket távol tartani, ekkor viszont a helyi kommunista vezetés – a felsőbb utasításokat szem előtt tartva – igyekezett minél több információt összegyűjteni a Mária-napi eseményekről.

Bodajk Székesfehérvártól 20 km-re északnyugatra található település, amely már évszázadok óta Segítő Mária ismert búcsújáró helye. A bodajki zarándoklat a háború előtt az egyházmegye kiemelkedő jelentőségű eseményének számított. 1947 karácsonya után a megyés püspök ebédre hívatta Vajk Gyula bodajki plébánost, és közölte vele azon szándékát, hogy az országos Mária-év keretében Mindszenty József bíborost a településre meghívja.[5] Ebben az évben újították fel a háborúban megsérült zarándokudvart is, amelynek a felszentelését szintén a búcsú idejére időzítették. A hercegprímás látogatása mind állami, mind egyházi vonalon komoly előkészületeket igényelt. Mindszenty József 1948 elején a püspöki invitálást elfogadta, így a Boldogasszony Év keretében rendezendő egyházmegyei zarándoklatot szeptember 25–26-ra tűzték ki. Nehezebb feladatot jelentett a hivatalos állami engedélyek beszerzése. Különösen kritikus kérdést jelentett a hangszórók használata, amelyet végül csak azzal a feltétellel engedélyeztek, hogy az nem lehet precedens értékű más

egyházi rendezvények esetében.

A megyei pártvezetés is élénken érdeklődött a zarándoklat iránt. Megakadályozni ugyan nem tudták, de minden lehetőséget megragadtak, hogy a résztvevők számáról és a beszédekről információkat szerezzenek. Közigazgatási vonalon utasították a Bodajk környéki települések jegyzőit, hogy a falu plébánosát keressék fel és figyelmeztessék, hogy a búcsún vagy a körmenet során előforduló „demokráciaellenes megnyilvánulásokért, a demokráciát sértő közhangulatért vagy bármiféle rendezvényért elsősorban a plébános lesz a felelős”.^[6]

A korábbi rossz tapasztalatok hatására Mindszenty József a vasárnapra tervezett ünnepélyes fogadás helyett már szombaton a déli órákban Bodajkra érkezett. A kegytemplom előtt több ezres zarándoksereg fogadta.^[7] A titokban előrehozott esemény alaposan megzavarta a rendőrséget, amely azt a feladatot kapta, hogy „biztosítsa” a rendet a hercegprímás érkezésekor. A zarándoklat részletes menetét Kőszegi Ferencnek,^[8] az MDP móri járási titkárnak jelentéséből ismerhetjük meg. E szerint 25-én délután Shvoy Lajos nyitotta meg az ünnepséget, majd a hívők a kálvária dombon „szabályos” körmenetet tartottak, „Fent Szent Péternél Vajk Gyula bodajki plébános tartott bevezető beszédet és imádságot”.^[9] Este kilenc órától szentségimádás volt a kegytemplomban. Az MDP részéről Tóth Jenő járási bizottsági tag vezetésével 12 tagú kerékpáros őrsg érkezett a faluba, akik az „éjszakai megnyilvánulásokat figyelték az ájtatos hívőknel”. Rendkívüli eseményre azonban nem került sor, a párt részéről ezt annak tudták be, hogy az érkező zarándokokat a rendezőség figyelmeztette, ne politizáljanak.

Vasárnap reggeltől folyamatosan gyóntattak a kegytemplomban, majd fél nyolckor Shvoy Lajos tartott szentmisét. Őt követte tíz órakor Mindszenty József, aki beszédében aktuális politikai kérdésekkel nem foglalkozott. Az eseményen résztvevő pártfunkcionáriusok és népnevelők jelentéseikben is ezt hangsúlyozták. Ettől függetlenül majd minden beszámolóban olvashatunk a bíboros valamely kijelentéséről, amelyet kifogásolnak a jelentés írói. Minden esetben felróják Mindszentynek, hogy a Fogolykiváltó Szűz Mária segítségét kérte a fogságban sínylődő magyarok kiszabadítása érdekében. Kiemelték még a bíboros következő mondatát is: „Ha valakinek az volt az aggálya vagy fájdalma, hogy ezeken a Mária napokon miért nem dicsérünk most élő embereket, azoknak az a válasza, hogy mi a Mária napokra Máriát dicsérni jövünk.”^[10]

Kőszegi jelentése szerint a bodajki Mária napon tíz-tizenötezer fő vett részt.^[11] A zarándokok mellett jelen voltak az eseményen a párt agitátorai is. Hivatalosan 500 fő népnevelőt regisztráltak, akik a tömegben elvegyülve működtek. A jelentés alapján valószínűsíthető, hogy ennél jóval többen voltak a megmozduláson, de nagy részük – főleg a Budapestről érkezettek – nem regisztráltatta magát.

Kőszegi véleménye szerint a zarándokok többsége nem vallási áhítatból vett részt az eseményen, hanem pusztán kíváncsiságból – „mivel nem mindennapi látvány Mindszenty P. József személye”. Állítását alátámasztandó leírja, hogy a misék és szentbeszéd alatt „a tömegek hullámoztak le föl sétáltak az utcán, és nem voltak nagyon elmélyülve a vallási ájtatosságban”. Hasonló véleményeket más jelentésekben is olvashatunk. G. Z.^[12] leírja, hogy beszélgetésbe keveredett néhány helyi gazdával, akik szerint a búcsún azért voltak annyian, mert szokás és divat volt ott lenni, nem pedig meggyőződésből. Ebből azt a következtetést vonja le a jelentés írója, hogy a következő búcsún jóval kevesebben lesznek. Ugyanakkor kiemeli, hogy „a tömeg egyötöde lehetett férfi és azok közül is igen sok nem magyar anyanyelvű”.^[13] Kőszegi szerint a tömegnek csupán tíz százaléka volt férfi, a többiek nők és gyerekek voltak. Életkori megoszlás szerint a megjelentek 60 százaléka 25 év alatti volt.

Az eseményen részt vevő pártaktivisták pontos létszámát nem ismerjük, írásos jelentés összesen négy maradt fenn. A zarándoklaton elhangzott beszédeket a tömegben elvegyült aktivisták gyorsírással jegyezték le. Vajk Gyula prédikációját egy fő rögzítette. Shvoy püspök beszédéről azonban a mai napig nem került elő feljegyzés.

A hercegprímás által elmondott beszéd különösen nagy figyelmet kapott. A tömegben megbújva két aktivista is gyorsírással jegyezte le Mindszenty szavait. Az így, gyorsírással készült feljegyzések nem maradtak fenn, csupán azok tisztázatai. Ezek alapján is könnyedén megállapítható azonban, hogy a feljegyzés készítői nem álltak a helyzet magaslatán. Bizonyosra vehető, hogy az elhangzott beszéd értelmét nem minden esetben fogták fel. A szövegekben számtalan nehezen értelmezhető, zavaros, néhol értelmetlen mondat van, amely tanúsítja, hogy a jegyzetelők számára a hercegprímás beszéde olykor bizony nehezen követhető volt. Különösen igaz ez az egyik szövegre, amely összefüggésében nem is értelmezhető.[14] Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy számtalan elhallásból adódó hiba is található a szövegekben. Jellemző példa, hogy a jegyzetelő „Ladányi Bíró Márton” írt, amely nyilván abból adódott, hogy addig még soha nem hallotta Padányi Bíró Márton nevét és félreértette azt. (Az ilyen elhallásból adódó példákat még hosszan lehetne sorolni). A legszembetűnőbbek az elhallásból, félreértésből adódó hiányok illetve azok a hibák, amelyek a jegyzetelő képzetlenségéből, vagy a ma már meg nem állapítható (de könnyen elképzelhető) zavaró tényezőkből adódtak.

A nyilvánvaló hibáktól eltekintve a közölt szövegek információértéke jelentős. Ennek – valamint a hozzá kapcsolódó más jelentéseknek – alapján képet kapunk annak a ma már hihetetlennek tűnő erőfeszítésnek a nagyságáról, amellyel a korabeli kommunista vezetés igyekezett a vallásos érzületű tömegeket megfigyelni. Jelentések nem csak a bíboros beszédéről születtek, hanem a megyés püspökéről és a bodajki plébánoséről is. Mindezekon túl, a népnevelők a propaganda tevékenység mellett, jelentették a búcsún résztvevők hangulatát, a politikai megnyilvánulásokat, a résztvevők számát, nemzetiségi megoszlását valamint a férfiak és nők arányát korcsoportonként.

A Mindszenty József ellen 1948-ban tetőfokára hágott agresszív lejárató kampány alapja és fő vádja az volt, hogy vallási köntösbe bújtatva politikai tevékenységet folytat. Ezt a vádat az általa elmondott beszédek segítségével is igyekeztek alátámasztani. A megyei pártvezetés – és rajtuk keresztül a központi vezetőség – feltehetően az itt közölt, gyorsírással lejegyzett szöveg alapján értesült a hercegprímás beszédének tartalmáról. Ennek alapján döntötték el, hogy Mindszenty „politikai tartalmú” beszédet mondott-e, vagy a búcsú eredeti céljától nem tért el és a vallási tárgyú szentbeszédet tartott. A bodajki beszéd esetében a jelentések írói minden esetben megállapították, hogy a hercegprímás a beszédében aktuális politikai kérdést nem érintett, „burkoltan beszélt”.

További érdeklődésre tarthat számot a beszéd abból a szempontból is, hogy összevetve azokkal a már publikált forrásokkal, amelyek szintén a Bodajkon elhangzott beszédet tartalmazzák, megállapítható, hogy a hercegprímás az előre megírt szövegtől számtalan esetben eltért. Nehéz helyes következtetéseket levonni abból a tényből, hogy az alább közölt dokumentumban illetve az „Egyházam és hazám” című kötetben megjelent Mindszenty-beszédben[15] a sorrendiség nem minden esetben egyezik meg. Mégis joggal feltételezhetjük, hogy a gyorsírással lejegyzett, majd tisztázott szöveg pontosabb képet ad arról, mi és milyen sorrendben hangzott el 1948 szeptemberében Bodajkon, mint az egyéb források. A szolgálai jegyzetelő pártfunkcionáriusokról nehezen tételezhető fel, hogy érdemben változtattak volna a szöveg tartalmán vagy akár a sorrendiségén. Biztosra vehetjük, hogy sem a jegyzetelés, sem a tisztázás során nem „költöttek” hozzá a szöveghez, tehát az abban lévő többletinformációk a hercegprímás szájából hangzottak el.

Nem céloim a szövegek között mutatkozó különbségek részletes bemutatása, a forrásközlés erre mindenkinek módot ad, csupán három esetet emelek ki. A második bekezdésben Mindszenty József említést tesz a zarándokházzról, a zarándok udvarról és a főoltárról is. Ezek az utalások nincsenek benne az előre megírt szövegben, és nyilvánvalóan a helyi körülmények figyelembevételével kerültek a beszédbe. Figyelemreméltóbb a szentbeszéd végén olvasható rész, amikor a hercegprímás az édesanyák fontosságáról beszélt, amelyet példákkal is alátámasztott.[16] Ez a részlet teljes egészében hiányzik az előre megírt szövegből. Szintén csak ebben a szövegben fordul elő Padányi Bíró Márton neve, amelyet bizonyosan nem a jegyzet készítője talált ki, hiszen azt le sem tudta helyesen írni (Ladányit írt). A fellelhető különbségek a beszéd lényegi mondanivalóján vajmi keveset változtatnak, ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a hercegprímás

a pillanatnyi körülmények figyelembevételével, a hely szellemiségétől ihletve hogyan változtatott, rögtönzött a beszédében.

A közölt dokumentumot az eredeti helyesírási és gépelési hibák kijavítása nélkül közlöm. Sok hibát a korabeli írógép fogyatékosága okozott, az ugyanis a hosszú magánhangzók közül (ű, í, ú, stb.) néhányat nem tudott jelölni. Szembetűnőbb azonban az, hogy az elhangzott nevek leírása szinte mindenesetben problémát jelentett. A hallás alapján lejegyzett nevek esetében gyakoriak a tévedések, elírások.

Külön említést érdemel a szöveg stilisztikai szempontból. Egyértelmű az olvasó számára, hogy sok esetben a pártfunkcionárius a jegyzetelés során nem volt képes követni a beszéd ritmusát, sebességét ezért egész mondatrészeket hagyott ki, vagy mondatokat vont össze. Ennek következtében olyan nehezen értelmezhető, torz mondatösszetételek keletkeztek, amelyek megértése bizony komoly fejtörést okoz. A fentieket is figyelembe véve döntöttem amellet, hogy a szöveget az eredeti hibáival, fogyatékoságaival együtt közlöm. Egy-egy dokumentum esetében a helyesírási és stilisztikai hibák tömkelege legalább annyira sokat elárul az adott korról, a szöveg keletkeztetőjéről, mint maga a szöveg tartalma.

DOKUMENTUM[17]

Mindszenty József primás 1948. évi szeptember hó 26-án, a bodajki Mária napon elmondott beszéde szószerint (gyorsírással leírva)

Kedves Keresztény Testvéreim!

A magyar Mária-tisztelők által Eszterházy Pál 1629-ben, tehát a töröknek kitakarodása után építette itt Magyarország népétől látogatott Mária kegyhelyet. Ezen Mária kegyhelyek közül 88 esik a székesfehérvári egyházmegye területére. Ezek közül első helyen a bodajkit említjük.[18]

A mostani boldogasszony-év az ország minden jelentős kegyhelyét oly hatalmas tömegek részvételével teszi látogatottá, akkor Bodajkon a székesfehérvári egyházmegyében még jelentősebb az országos Mária-nap, mert Magyarország első királya, Sz.[19] István király idejárt éjszakánként ájtatoskodni a kisboldogasszony kápolnába. Sz. István ennek a nemzetnek a leghivatottabb utmutatója, irányítója volt. De jelentős a Mária-nap azért is, mert a Mária-nappal összeköthetjük a világháboru áldozatainak, házakban és lelkekben összetört magyar népnek gyönyörű kedveskedését a Boldogasszonnyal szemben, amikor egészében ezt az oltárt, ezt a zarándokházat és zarándok udvart a maga szegénységében nagy áldozattal az egyház rendelkezése alá bocsájtja, a Boldogasszony évnék a bucsujárása és zarándoklatait mint ha néha-néha megsokallták volna, de csak szavaikban és tetteikben nem jól ismerik a magyar nép lelkét és multját, amikor csodálkoznak a bucsujárások sokaságain. Ajánlom én a kételkedőknek Sz. Flórián 1872-ben megjelent hatalmas két kötetes oknyomozó és okmányolt munkáját,[20] amelyből mindenki meggyőződhet arról, hogy a magyar nép kezdettől fogva a keresztség felvétele óta állandóan bucsujáró, Máriatisztelő, nép volt. Akik nem hisznek, ebből megtudhatják, hogy a kereszténnyé lett magyar nemzet máriatisztelő volt és a székesfehérvári egyházmegyében Árpád fejedelem sirja felett látogatta a Boldogasszony kegyhelyeit már az 1015-ös esztendőben. A legnépesebb zarándoklatok Székesfehérvár felé huzódnak az ország minden tájáról, mind a Boldogasszony templomához, mind szent István király sirjához. Később nem is egy század elmúltával

Nagyvárad felé, Sz. László sirjához menteti a zarándoklatot. Ugyanakkor az Árpádok korában kezdődnek a bucsujárások Nyulak szigetére, Sz. Margit szigetére, az ország fővárosába, és ide ehhez a sirhoz, Sz. Margit sirjához. De nem ez a különös és nem ez a magyar jelentősége a zarándoklatoknak, elvégre, ahol máriatisztelő katolikusok laknak, ott vannak zarándoklatok is. De különös jelentősége ott kezdődik ezeknek a Mária zarándoklatoknak, hogy 10 falu tartozott egy egyházközség keretébe, tehát Sz. István királyunk idején a vasárnapi és ünnepnap sz. misére nem egyenként jöttek be, hanem körmenetben, zarándoklatba beállva. Voltak századok, és korszakok a magyar földön, amikor a legméltóságosabb oltáriszentséget a haldoklókhoz és betegekhez körmenetileg vitték. Így volt ez még a 18. században ezen a helyen is. Ladányi Bíró Márton[21] hirdette ki: ha megszólal a lélekharang és megindul a legméltóságosabb oltáriszentséggel, a közelben lévő hívek vonuljanak a legméltóságosabb oltáriszentség köré, a mezőn dolgozókat és eljöttek a munkahelyről és letérdeltek az oltár és a legméltóságosabb oltáriszentség előtt. De ez aztán igazán párját ritkítja más nemzetekkel szemben az árpád- és vegyeházi királyok korában még a győzelmes háborukat is processziókkal fejezték be. Amikor Nagy Lajos király első Ulászló, Hunyadi Mátyás, Hunyadi János a harcmezőkről győztesen hazatérnek, azonnal leszállnak a hatalom trónjáról, maguk huzzák le a csizmájukat és vonulnak el mezitláb seregük élén Budára a Boldogasszony templomába. Első Ulászló a hadizászlókat saját kezével vitte a Boldogasszony templomába lévő oltárra, 3 gyertyát tett az oltárra. A magyar bucsujárások nem is országos vonás, világhírűek voltak a történelem folyamán. Ma is hirdetik ezeknek emlékét a lengyelországi Scensztochova,[22] A nagymáriacelli,[23] acheni,[24] spanyolországi,[25] római, és jeruzsálemi szent helyek is. László István,[26] az első magyar egyházi író könyvében írja: Hatalmas zarándoklatok indultak az idők folyamán. Ezek a zarándoklatok kiemelkedtek más nemzetek zarándoklatai közül és kitüntetett helyet kaptak a Sz. Péter lépcsőjénél, valahányszor a szentséges atya áldást adott. Amikor Nagy Lajos király olasz földön hadakozott és ott köszöntött rá az 1350-ik évi jubileumi esztendő, az egész magyar hadseregével bevonult Nagy Lajos Rómába és végigjárta a római kegyhelyeket.[27] A dunától kezdve nyugatra 40 ezer fővel vonult 1691-ben a Zalánkemény győzelme emlékére hálazarándoklatokat vezetett Máriacellbe, Eszterházy Pál nádor[28] és az akkori gyér lakosság mellett 8756-an vettek részt a gyalog zarándoklaton. A gyalogzarándoklatok között a Jászságból 2557 férfi jött el ugyancsak gyalog a Dunántúlon keresztül. A 18. században magyar földön újra virágzásnak indult a Regnum Mariánum. A bucsujárások egymást érik. Sasváron[29] és Pócson[30] a Mária kolostorokban 1762-ben több mint 50 000 áldozó volt egyetlen egy napon és az áldoztató papok kidőltek már a szentségszolgáltatásokból. 1737-ben Máriavölgyben[31] napról napra és éjszakáról éjszakára 50 szentatya gyóntatott és mégis igen sokan mentek el gyóntatlanul a kegyhelyről. Mérő Mihály bajai egyén saját kezűleg faragott keresztet vett a vállára és azzal ment Jeruzsálembe. Nagyszombat városának hivatalos városi tanácsa azt mondta a zarándokoknak: Minek elmenni idegen országba áldozatot hozni, nem volna jobb otthon ájtatoskodni? De a zarándokok azt felelték: Ki hallotta már, hogy a zarándokok fáradalmat ismernek? Erre három városi tanácsos kiállt és azt mondta: Minekünk hivatalos embereknek ott a helyünk a népünknel és együtt zarándokoltak el gyalog Máriavölgyére Nagyszombat hívő lakossága. A Boldogasszony évének zarándoklásai és bucsujárásai a püspöki kar nélkül elképzelhetetlen, sokkalta szokatlanabb volna, mint ha egy Mária kegyhely Mária-tisztelő nélkül maradna. Az árpádok korában Nagy Boldogasszony napján a királlyal együtt, tehát a főpásztorokkal együtt történt az ország kormányzása. A 18-19. században a bucsujárásokkal az ország főpapjai Soproni Kersztély Ágost,[32] Barkovics Ferenc,[33] ismételten megfordultak a hívőkkel együtt Máriavölgyön, sőt Eszterházy Imre,[34] még az érseki stallumot[35] sem odahaza vette át az átnyújtó bizottság kezéből. A XIX. században országos bucsut indítottak 1856-ban az esztergomi bazilika helyére, ahol a hercegprimáson kívül 30 bel és külföldi püspök jelent meg. Amikor a következő esztendőben hazánk sorsának jobbra fordulásáért az akkori hercegprimás bucsujarást vezetett ÖregMáriacellben, akkor a püspöki kar jelentős része velük ment.[36]

Ha valakinek az volt az aggálya, vagy a fájdalma, hogy ezeken a Mária napokon miért nem dicsérünk most élő embereket, azoknak az a válaszom, hogy mi a Márianapokra Máriát dicsérni jövünk. Máriát dicsérje lelkünk, Máriát dicsérje szánk. Szent Istvánt és Szent Lászlót azért tiszteljük, mert a Máriatiszteleben nekünk elődeink voltak és erényeikkel vezettek bennünket. Valahányszor erényt mutató példát látunk, a dicsérettel szükkölni soha, de soha nem tudunk. Tehát miért jöttünk akkor Mária napokat tartani? Ezer éven keresztül, nemzedékről, nemzedékre az anyatejjel magunkba szívtuk, szívünk véérébe irták, belénk gyökerezett a mi

hitünk, a mi Mária tiszteletünk, a kinyilatkoztatásoknak és az egyháznak tanításával. Szent Miklós mondja:[37] Semmi nem egyenlő teveled urnóm Mária, és semmi sem hasonló tehozzád. Minden vagy fölötted, vagy alattad van. Ami fölötted van, az az Isten, ami alattad van, az minden ami nem az Isten. Nekünk Krisztus anyja vagy, az Istennek az anyja. Te számunkra isteni kegyelem anyja vagy, a bűnösök menedéke, és a keresztények segítsége. Nekünk minden időben nagy szükségünk van rád. Ezer éven keresztül minden történelmi emlék, minden Mária templom és templom rom, minden katolikus családi ház, a temetőben minden sirhalom, hangosan és harsogva hirdeti, hogy a boldogságos Szűz a mi patronánk és a mi édesanyánk. És édesanyára szükség van a családban, de a mi családbunkban is. Amikor még iskolába jártam, emlékszem a szomszédból átjárogatott hozzánk egy 70 éven felüli öreg asszony, aki férjével élt nagy nyomorúságban és amikor ráncain végigfutott a könny, azt mondta: „Egy anya felnevel 9 gyermeket, de 9 gyermek nem tud eltartani egy édesanyát.”

Nehezen értettem meg gyerek fejjel ezt. Később az életben tapasztaltam, hogy a gyermek még soha nem tudott felemelkedni az édesanya értékéhez és annak méltánylásához. Hányan vannak mégis, akik pont édesanyák nem akartak lenni. Hányan voltak Németországban, akik nyugodtan aludtak otthon, amikor lányaik és fiaik közös táborban nyaraltak. Van azonban egy édesanya fölöttünk, az Isten anyja a mi édesanyánk, akiről írva van: „Sohase lehetett hallani, hogy bárkit, aki pártfogásért hozzá folyamodott, gyámolítatlanul magára hagyott volna.” Van értelme az eseményeknek, a mai napon ó Irgalmas Ó Édes Szűz Máriám. Annyi mindent adtál. Mi megéheztünk és rászomjajztunk az igazságra, ezért sietünk az igazsághoz. Valami tiszta kell nekünk, annyi minden után, ezért keressük a Te személyedet. Megcsömörlöttünk egy évtized alatt a földkerekségen tapasztalható annyi embertelenségtől, ezért kövessük az irgalmasság anyját. De soká várjuk foglyainkat és foglyaink jelentős része még nem jött haza. Ezért futunk mi a Bodajki Fogolykiváltó Boldogasszonyhoz. A mai szentmisében hozzá imádkozunk és kérjük, hogy anyai segítségével oldja meg foglyainknak a kötelét és segítse haza őket családjukhoz. Ködös uton, törött mankón jövünk bucsut járni Szűz Máriához magyarok késő unokái. Így fakad a szó a költő lelkéből.[38] Nagyasszonyunk adj nekünk lelki békét, hajolj le hozzánk az édes anyaföldre és adj nekünk áldozatainkért kegyelmet és örök boldogságot.

Amen.

Jegyzetek

[1] A teljesség igénye nélkül: Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp., 2004.; Békés Gellért: Mindszenty József a népbíró előtt. Bp., 1989.; Gergely Jenő – Izsák Lajos – Kovács Lajos Péter: A Mindszenty-per. Bp., 1989.; Ispánki Béla: Az évszázad pere. Abaliget, 1995.; Kahler Frigyes: A főcsapás iránya Esztergom. Mindszenty bíboros pere. Bp., 1998.; Mészáros István: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Bp., 2002.; Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában. Bp., 2005.; Mindszenty József: Emlékirataim. Bp., 1989. (továbbiakban: Mindszenty-émlékiratok.); Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban. Bp., 1994.

[2] A Mária-év keretében tartott beszédeket a *Magyar Kurír* közölte. Mindszenty beszédeinek modern kiadása: Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. III. 1948. Szerk.: Beke Margit. Bp., 1997. (továbbiakban: Beke, 1997.); Közi-Horváth József: Hirdettem az ígét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek, 1944–1975. Bp., 1989. A bodajki beszédből részleteket közöl: Mészáros István: Boldogasszony Éve, 1947/1948. Bp., 1994.

[3] A püspök zárt körben tett kijelentéseiről is tudomást szereztek a megyei pártbizottságon, így valószínűsíthetjük, hogy a kommunisták már ekkor (1948-ban) rendelkeztek a püspök környezetében működő

informátorral. 1956 után a Fejér Megyei Politikai Nyomozó Osztály jelentéseiből egyértelműen kiderül, hogy a püspökségen ügynök/informátor működött.

[4] Kovács Gergely: Isten embere. Szentől szembe Mindszenty bíborossal. Bp., 2005. 63. p.

[5] Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Vajk Gyula emlékiratai. No. 1745. 33. p. (továbbiakban: Vajk-émlékiratok.)

[6] Fejér Megyei Levéltár (továbbiakban: FML.) Fejér megye főispánjának iratai. Bizalmas iratok. XXI. 1/a. 1. d. Jelentés a bodajki búcsúról. 1948. szeptember 23.

[7] Vajk-émlékiratok. 35. p.

[8] Kőszegi Ferenc (1921–1981) Pákozdon született, rádióműszerész végzettséget szerzett. 1942-ben bevonult katonának, majd a keleti fronton hadifogságba került. 1946 és 1956 között Fejér megye több járásában titkár, majd első titkár. 1957 és 1965 között a Munkásőrség Fejér Megyei Parancsnokságán megyei parancsnok-helyettes őrnagyi rangban. 1965-től a 14. számú Autóközlekedési Vállalatnál személyzeti vezető.

[9] Kőszegi Ferenc MDP móri járási titkárának jelentése a 25–26-án Bodajkon megtartott Mindszenty összejövetelről. FML. MSzMP-archívum. MDP Megyei Bizottság. 9. fond 61. ő.e.

[10] Ld. a közölt dokumentumban, 17. sz. jegyz.

[11] Maga Mindszenty huszonnyolcezer főt említ. Mindszenty-émlékiratok. 201. p.; Vajk Gyula harmincezer tömegekről ír. Vajk-émlékiratok. 35. p.

[12] Az 1992. évi LXIII. törvény értelmében a közszereplőnek nem minősülő személyek adatait nem közlöm, nevük helyett csupán monogramjukat használom.

[13] Jelentés a bodajki búcsúról. FML. MSzMP-archívum. MDP Székesfehérvári Városi Bizottság. 183. ő.e.

[14] Ennek a dokumentumnak a közzétételét nem tartom érdemesnek, tartalmilag ugyanis egyezik az itt közölt szöveggel, azonban az abban lévőnél is több kihagyás, értelmezhetetlen mondat van benne. A továbbiakban csak a közölt szöveg jellemzőivel foglalkozom.

[15] Beke, 1997. 143. p.

[16] Mindszenty az édesanyákról szóló részben bizonyosan támaszkodott egyik korai munkájára, amelyet az édesanyáknak szentelt. Pehm József: Az édesanya. Zalaegerszeg, 1916.

[17] FML. MSzMP-archívum. MDP Megyei Bizottság 9. fond 61. ö. e. Az 1948. szeptember 26-án elhangzott beszéd további lelőhelyei: *Magyar Kurír*, 1948. szeptember 27. II. 3–5. p.; Esztergomi Prímási Levéltár. Mindszenty. 6584/1948. sz.; Mindszenty Processus. Esztergomi Prímási Levéltár V–700/23. 145–148. p.; Mindszenty: Documenta (Okmánytár) Editio Hungarica III. 238–242. p.; Beke, 1997. 143–145. p.

[18] Eredetileg a következő mondatok hangozhattak el: A Mária-tisztelő nádor Esterházy Pál 1690-ben könyvet adott ki Magyarországon és kapcsolt részeiben látogatott Mária-kegyhelyekről. Ezek száma 88. Ebből négy esik a későbbi Székesfehérvári Egyházmegye területére. Köztük első helyen említi Bodajkot. Beke, 1997. 143. p.

[19] A szövegben előforduló Szt. vagy Sz. és sz. betűk minden esetben a Szent szó rövidítései.

[20] Helyesen: Balogh Ágost Flórián: Beatissima Virgo Maria Mater Dei Qua Regima et Patrona Hungariorum. Agriae, 1872.

[21] Helyesen: Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök. Széles körű irodalmi munkásságot fejtett ki; huszonkilenc munkáját ismerjük. Mindszenty 1934-ben megjelent munkájában dolgozta fel az életét és munkásságát. Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934.

[22] Helyesen: Częstochowa. A mai Lengyelország területén fekvő késő középkori búcsújáró hely.

[23] Máriacell (Ausztria) búcsújáró hely, a hagyomány alapítását 1157-re teszi. 1366-ban épült itt egy kegykápolna Nagy Lajos király a török felett aratott győzelmének emlékére. A magyarok által népszerű és sűrűn látogatott szent hely.

[24] Aachen (Németország) középkori kegyhely, amely a német búcsúhelyek között a legnagyobb szerepet játszotta a magyarság életében. A zarándoklatok Szent István idejéig nyúlnak vissza. Népszerűsége töretlen volt, amely a reformáció és a török hódoltság alatt sem csökkent.

[25] Spanyolországi zarándok célok közül kiemelkedik Compostela (Santiago de Compostela), ahová a középkorban Európa minden részéből vezettek nagyzarándoklatokat. A magyar zarándokok a spanyolországi kegyhelyek látogatását sok esetben egybekötötték az aacheni és a kölni búcsújáró helyek felkeresésével is.

[26] Itt a valószínűleg Szántó István (1541–1612) neve hangzott el, aki az első magyar jezsuiták egyike volt. 1561-ben lépett be a rendbe, a serdülő Pázmány Pétert a római katolikus hitre térítette és megnyerte a jezsuita rend számára.

[27] VIII. Bonifác 1300-ban hirdette meg az első szent évet, amelyet az elképzelések szerint százévente kellett volna megtartani. VI. Kelemen pápa azonban már 1350-ben meghirdette a másodikat. Thuróczy János számolt be arról, hogy Nagy Lajos 1350-ben részt vett a római zarándoklaton. Thuróczy János: A magyarok krónikája. Bp., 2001. 194. p.

[28] Esterházy Pál herceg (1635–1713). 1652-től Sopron vármegye főispánja, 1657-től udvari tanácsos. 1663–64-ben részt vett Zrínyi Miklós téli hadjáratában, később Buda visszafoglalásában is. 1681-től nádor, 1687-től német-római birodalmi herceg. 1691. augusztus 27-én a törökön aratott zalánkeméni diadal után, búcsújáratot vezetett Máriacellbe. A buzgó katolikus nádor, aki írásaival, templomépítéseivel nagy szolgálatot tett az egyháznak, ötvennyolc alkalommal járt ezen a kegyhelyen. Mankó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Életrajzi lexikon. Bp., 2000. 216. p.

[29] Pálos rendi Mária kegyhely Nyitra megyében (ma Szlovákia területén).

[30] Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település a 18. század óta a görög katolikusok híres zarándokhelye. 1696-ban az ikonosztázon elhelyezett Istenszülő-ikon mindkét szeme könnyezni kezdett. A képet Bécsbe szállították, de később a Pócson elhelyezett másolat még két alkalommal (1715-ben és 1905-ben) ismét könnyezett. Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp., 1994. 104. p.

[31] Kegyhely, a pálosok tulajdonában volt 1377-től egészen 1786-ig. A Szlovákiában található település ma is népszerű és látogatott búcsújáró hely.

[32] Sachsen-Zeitz Keresztély Ágost szász herceg, bíboros, esztergomi érsek (1666–1725). 1696-ban I. Lipót nevezte ki győri püspökké, 1707-től lett esztergomi érsek. III. Károly 1714-ben őt és a mindenkori érsekeket a német-római birodalmi hercegi rangra emelte, azóta viselték az esztergomi érsekek a hercegprímási címet.

Utolsó éveit a máriavölgyi pálos rendházban töltötte elvonultságban. 1725-ben a pozsonyi Szent Márton templomban helyezték örök nyugalomra. Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. (továbbiakban: Beke, 2003.) 326. p.

[33] Helyesen: Barkóczy Ferenc esztergomi érsek (1710–1765). 1726-ban szentelték pappá, 1729-ben filozófiai, 1733-ban teológiai doktorátust szerzett. 1744-től egri püspök, 1761-től esztergomi érsek volt. Beke, 2003: 341. p.

[34] Eszterházy Imre gróf, esztergomi érsek (1664–1746). 1688-ban szentelték pappá, teológiai tanulmányait Rómában végezte. 1706-tól váci, 1708-tól zágrábi, 1722-től veszprémi püspök, 1725-től esztergomi érsek. 1741-ben ő koronázta meg Mária Teréziát. Neki köszönhető, hogy a sasvári kegytemplom a pálos rend kezelésébe került. 1745-ben Máriacellbe zárandoklatot vezetett, utána betegeskedni kezdett és 1746-ban meghalt. A pozsonyi székesegyházban temették el. Beke, 2003. 331. p.

[35] Helyesen: palliumot

[36] Az említett években Scitovszky János (1785–1866) volt az esztergomi érsek. 1809-ben szentelték pappá, 1808-ban filozófiai doktorátust, 1813-ban teológiai doktorátust szerzett. 1827-től rozsnói, 1838-tól pécsi püspök. 1849. július 21-én nevezték ki esztergomi érsekké, az érseki széket 1850. január 6-án foglalta el. Az aradi tizenhárom tábornok életének megmentése érdekében négy alkalommal kereste fel Ferenc Józsefet, de a császár nem teljesítette a kérését. 1853-tól bíboros. 1856. augusztus 31-ére kitűzte az esztergomi bazilika szentelésének dátumát. Országos ünnepséget rendeztek, melyen Ferenc József is részt vett. Az érsek barátja Liszt Ferenc komponálta és vezényelte a szentelési misét. 1857. szeptember 8-án hatalmas tömegeket megmozgató máriacelli zárandoklatot szervezett. A megmozdulás tüntetés volt a bécsi elnyomás ellen. 1866. október 23-án temették el a prímási bazilikában. Beke, 2003. 370. p.

[37] Szent Anzelmus, Szűz Mária litánia fohászai.

[38] „Koldusboton, törött mankón / Jövünk búcsút jární, / Szűzmáriás magyaroknak / Kopott unokái...” Sík Sándor: Az andocsi Máriához.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9. Felekezetek az igazság szolgálatában: Történelem - Teológia -
Önazonosság (1500-2000).
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII
Esztergom, 2007. október 25-26.

Az eseménynek az esztergomi Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ adott méltó otthont. A konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) között 2000 óta folytatott szorosabb együttműködés keretében jött létre. Szervezője a PPKE Rektori Hivatala és Egyháztörténeti Kutatócsoportja volt.

A kétnapos eseményt a két egyetem kapcsolatát rektorként elmélyítő Erdő Péter bíboros, esztergomi-budapesti érsek, Magyarország prímása nyitotta meg. A megnyitó keretében könyvbemutatóra került sor. Varga Lajos sicca-veneriai c. püspök és váci segédpüspök, Fazekas István bécsi magyar főlevéltáros-delegátus és Holló József, a BBTE Római Katolikus Teológiai Karának docense segítségével megismerkedhettünk a két egyetem legújabb egyháztörténeti kiadványaival. Az ismertetett művek közül Márton Áron írásai és a vatikáni–magyar történeti könyvsorozat (*Collectanea Vaticana Hungariae*) újabb kötetei érdemelnek külön említést.

A második napon kezdődött az érdemi munka. Tíz kiváló előadást hallhattunk, főként az erdélyi felekezetek történetéről. Az egyes előadások után sok hozzászólás és kérdés hangzott el, amely a témában jártas hallgatóság és az előadók számára is előremutató volt. A vendégek között többször élénk vita bontakozott ki, elsősorban az utóbb fél évszázad egyháztörténeti, egyházpolitikai eseményeinek megítélésében. A vitába alkalmanként a hallgatóság is bekapcsolódott, például a Gozsdu-hagyaték sorsa kapcsán.

Az első előadó, Ioan Chirilă, a BBTE Ortodox Teológiai Kar dékánja a vallási tolerancia és intolerancia jelenlétét vizsgálta a 16-19. századi erdélyi törvénykezésben. Második előadónk, Nicolae Gudea, a BBTE Görög Katolikus Teológiai és Tanárképző Kar kancellára átvezetett bennünket a 20. századba, és az erdélyi román görög katolikus egyház viszontagságos helyzetét mutatta be a kommunizmus első éveiben. Felhívta a figyelmet arra, hogy betiltása, ingatlanai, intézményei elvesztése ellenére az egyesült egyház nem szűnt meg. Papjai titokban tovább működtek, folytatták híveik pasztorálását (sokszor pincékben, garázsokban kereszteltek, eskettek). Tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi románság bizonyos köreiből örvendetesen fennmaradt egyfajta transzilván mentalitás. A délelőtti harmadik előadója Marton József, a BBTE Római Katolikus Teológiai Kar dékánja a római katolikus és a görög katolikus egyház 1940-1950 közötti viszonyát elemezte. Gudeávéval harmonizáló előadásában rámutatott arra, hogy az 1930-as években egyre inkább előtérbe került a hitbéli egység kérdése. Ehhez azonban rendezni kellett volna a rítusvitát és a vegyes házasságok kérdését. A két felekezet egyesülése ugyan nem ment végbe, de Márton Áron püspök tevékenységének köszönhetően igyekeztek megőrizni a testvéri egyház jelleget. A vizsgált időszak egyik legfontosabb tanulsága, hogy a hitbéli meggyőződés felülírhatta, felülírhatja a nemzetiségi ellentéteket! Negyedik előadóként Buzogány Dezsőt a BBTE Református Tanárképző Kar oktatóját hallhattuk. Lendületes előadásában felvázolta a laikus intézményrendszer kialakulását a református egyházban. Megtudtuk, hogy nem könnyű helyzete annak, aki a laikus intézményrendszert kívánja kutatni, mert a 18. századi források még nincsenek kellően feltárva. A magyar református intézmények kialakításakor a svájci modellt próbálták meghonosítani, azonban Magyarországon teljesen más társadalmi viszonyok uralkodtak, mint a kálvinizmus hazájában. Az ingó és ingatlan vagyont a lelkész felügyelte, de voltak olyan személyek, akik segítettek az ügyek intézésében. A laikus intézményrendszer kialakulása a 16-18. században megy végbe. A délelőtti szekció utolsó előadójaként Rokay Zoltán, a PPKE Hittudományi Karának prodékánja következett. Előadásának témája nem kötődött szorosan a konferencia tematikájához, de mindenképpen egy új és kevésbé kutatott területre nyertünk bepillantást. Pázmány Péter filozófiai munkásságának forrásaiként felhasználhatta a skolasztikus filozófusok műveit, hivatkozik Nicolaus Lirára, sőt még Cornelius Janzenra is. Seneca és a

sztóikus filozófia összefüggésében beszél a reformátusokról és interpretálja az eleve elrendelést. Megtudtuk, hogy Pázmányt érdekelték a természettudományok is és szívesen olvasta José Acquosta, Pigafetta, Erantius és SURIUS műveit. A délelőtti előadások után a konferencia résztvevőinek bemutatták a közelmúltban felújított Szent Adalbert Központ épületét.

A délutáni szekciót Marius Bucur előadása nyitotta meg. A BBTE Görög Katolikus Teológia és Tanárképző Kar tanára a romániai görög katolikus egyház 1948-as felszámolását és annak tragikus következményeit vizsgálta. Az általa elmondottak jól kiegészítették, folytatták Gudea professzor délelőtti prezentációját. Második előadóként Leb Ioan Vasile a BBTE Ortodox Teológiai Kar tanárának előadását halhattuk, aki saját felekezete szemszögéből mutatta be nekünk az egyház és a társadalom kapcsolatait a mai Romániában. Igen informatívnak bizonyult a román ortodox egyház nyugat-európai struktúrájának bemutatása, melyet a nagyszámú román vendégmunkás gondozására alakítottak ki. A következő előadó Holló László, a BBTE Római Katolikus Teológiai Kar tanára volt. Előadásában részletesen elemezte az Erdélyi Római Katolikus Státus történetét és szerepét Erdély egyháztörténetében. Amikor a római katolikus hitet gyakorlók a 17. században nehéz helyzetbe kerültek, és püspökök sem lehetett, nem volt más választásuk, mint az összefogás. A világi és az egyházi tagok közösen irányították az egyházközségeket. A tennivalókat pedig a gyűléseken beszélték meg, amely gyűlés határozatainak engedelmeskedni kellett. Maga az elnevezés a 17. század végén jelenik meg, amikor az erdélyi országgyűlés katolikus tagjainak vallási ügyeket intéző üléseit „az erdélyi katolikusok Státusa” gyűlésnek kezdték nevezni. A nagy újjászervezés 1873 és 1876 között zajlott, amelynek során egyházi és világi tagokból álló igazgatótanácsot választottak. A státusgyűlés és az igazgatótanács együtt gyakorolta az erdélyi egyházmegye önkormányzatát. Itt az egész egyházmegye képviseltette magát. 1948-ban az egyházmegyei tanács felfüggesztette működését és csak 1990-ben, Bálint Lajos gyulafehérvári püspöknek köszönhetően indult el újra a Státus. A tény, hogy a Státus a 20. századig fennmaradt, bizonyíték arra, hogy a megmaradás iránti vágy és az összefogás nem enged a történelem változásainak. Negyedik előadóként Véghseő Tamás, a PPKE Bölcsészettudományi Karának és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolájának tanára lépett mikrofon elé. Ez az előadás szintén elrugaszkodott a konferencia szigorúan vett tematikájától, de megismerhettük Kollonich Lipót egyházpoltikai tevékenységének egy szeletét. Kollonich Lipót mindenek előtt a tridenti zsinat szellemében megerősödő egyház főpapja volt. Az éppen üres munkácsi püspökség székébe olyan személyt kívánt helyezni, aki jártas a rutén nyelvben és támogatja az esztergomi érsek egyházpoltikáját. A görög De Camelis jó választásnak bizonyult, mert a nehéz körülmények ellenére törekedett a modernizációra. Maga mögött tudhatta Kollonich Lipót támogatását is, aki anyagi segítséget nyújtott a papneveléshez és a könyvkiadáshoz is. Utolsó előadóként Tóth Tamás előadását hallgathattuk meg, aki a török hódoltság utáni magyar egyház újjászületését mutatta be két kalocsa-bácsi érsek, Patachich Gábor és Patachich Ádám tevékenységének tükrében. A két érsek életútja nagyon hasonló. Mindketten viselték a nagyváradi püspöki címet és végül mindketten megkapták a kalocsa-bácsi érsekséget, amely talán a legtöbbet szenvedett a töröktől. Az újjáépítések megkezdése és az egyházmegye hitéletének felpozícióba hozása nem volt könnyű feladat, mert a lakosság etnikailag és vallásilag is nagyon vegyes volt. Szellemisségük és hivatástudatuk is egyedülálló volt a korban. Patachich Gábor volt az első 1526-óta, aki az egyházmegyéjében maradt és akinek nem volt párhuzamosan több javadalma.

Az utolsó előadás után Véghseő Tamás tartott összegző beszédet, amelyben kifejtette, hogy a konferencia célja a felekezetek közötti párbeszéd elindítása és az értékteremtés. Az 1940 utáni időszakban sikerült az összefogás. A felekezetek aktív szembenállása a kommunizmussal példamutató a jelenlegi egyházak számára is.

A konferencia végül közös imával zárult. Külön öröm, hogy az eseményt nagy érdeklődés kísérte a PPKE történelem szakos hallgatói részéről is. A kolozsvári vendégeket elutazásuk előtt Fodor György rektor kíséretében Erdő bíboros magánkihallgatáson fogadta az esztergomi Prímási Palotában.

(Kluka Borbála)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

A reformáció kezdetei Magyarországon.

Budapest, 2007. november 7-9.

A Magyar Tudomány Napja alkalmából évről évre számos konferenciát szerveznek országsszerte, ebből az alkalomból a Károli Gáspár Református Egyetem (KGRE), az Evangélikus Hittudományi Egyetem (EHE), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) és a Magyar Patrisztikai Társaság egy nagyszabású tudományos ülésszakkal tisztelgett. A reformáció kezdetei Magyarországon címmel megtartott konferenciának a KGRE adott otthont. Az előadások két nagy tematikai egységre tagolva, három nap alatt, kilenc szekcióban hangzottak el, a szekciók végén pedig vitákra került sor.

A teológiai és filozófiai tematikába illeszkedő beszámolók Bolyki János, a KGRE professzorának és Baán István, a Miskolci Egyetem tanárának elnökletével zajlottak. Balla Péter (KGRE) A Galata-levél bevezetési problémái, Tóth Judit (Debreceni Egyetem) A Szentírás-értelmezés kérdései Nüsszai Szent Gergelynél és Baán István Khrüszosztomosz-idézetek Kálvin Intitutiójában című előadásai az egyes Szentírás-helyek magyarázatára illetve a protestáns teológia alapjait megteremtő kálvini bibliaértelmezés köre csoportosultak. Kendeffy Gábor (KGRE) A kegyelemtan Augustinus Római levélértelmezéseiben, Szabó István püspök (KGRE) A khalkedoni hitvallás szerepe Kálvin teológiájában és Peres Imre (Selye János Egyetem, Komárom) Kálvin újszövetségi kommentárjai címmel elhangzó dolgozatai az előző szekcióhoz kapcsolódva haladtak egyre mélyebbre a protestáns teológia igeértelmezésének alapjait kimutatva, utalva az őskeresztény egyházak gyakorlatához visszanyúló kálvini gyökerekre. Az ezt követő két szekció már döntően a reformáció filozófiai természetű gondolati alapvetéseit boncolgatta, mint az Frenyó Zoltán (Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete) „Katolikus és protestáns augusztinizmus”, Kormos József (PPKE) A Tridenti zsinat és a reformáció filozófiai jellegű gondolatainak viszonyáról, illetve Gausz András (KGRE) A vallásos közösség Kant és a fiatal Hegel spekulációiban című előadásaiból kiderült. Ezek mellett azonban elhangzott négy olyan gondolsor is, melyek nagyon izgalmas résztémákkal egészítik ki azt a képet, mely az addig elhangzottak alapján született. Az interdiszciplinaritás jegyében Nótári Tamás (KGRE) a 9. századi Pannónia feletti joghatósági vita kapcsán értekezett, míg Bolyki János és Pesthy Mónika (Zsigmond Király Főiskola) Szűz Mária újszövetségi és az őskeresztény irodalomban megjelenő alakját elevenítették föl, végül pedig Békési Sándor (KGRE) A könyv mint templomhelyettesítő toposz a reformátoroknál címmel az irodalomtudományi-retorikai kutatásokat kapcsolta össze egy nagyon érdekes mentális, lelki konstrukcióval.

A konferencia második és harmadik napján egyháztörténeti tematikájú referátumok kerültek sorra Csepregi Zoltán (EHE), Szabó András (KGRE), Békési Sándor, Ladányi Sándor (KGRE) és Réthelyi Orsolya (Eötvös Loránd Tudományegyetem) elnökletével. Rendkívül izgalmas témát, a késő középkori és kora újkori vallásosság átalakulását járta körül F. Romhányi Beatrix (KGRE) a koldulóbarátok szerepének 15-16. századi változásai kapcsán, valamint Erdélyi Gabriella (MTA Történettudományi Intézete) több, Körmendhez köthető esettanulmány alanyaként szolgáló hívők és papjaik konfliktusainak esetében. Kubinyi Andrásnak ebbe a szekcióba sorolt és meghirdetett előadása betegsége miatt ekkor már elmaradt.

A vallásgyakorlatnak egy másik színtere, Habsburg Mária királyné udvara volt Réthelyi Orsolya sok érdekes további információval szolgáló előadásának alapja. A vallásosságnak pedig egyetlen személy életében vizsgálható megnyilvánulásait, Batthyány Boldizsár belső lelki életének feltárásával Bobory Dóra (Central European University, CEU) igyekezett megmutatni. Az egyháztörténet távolabbról indító, nagyobb, teljes folyamatokat lekövető szempontja nyilvánult meg Kalous Antoninnak (Palacky Egyetem, Olomouc) az utraquisták és a katolikus egyház tárgyalásait bemutató, valamint Csepregi Zoltánnak az 1544-es váradi vitát annak tételei alapján rekonstruáló dolgozataiban. Ezt követően Mizerák Katalin tervezett, a reformáció európai és magyar nevelésfilozófiára gyakorolt hatását elemző referátuma elmaradt, ehelyett a már az előbbiekben megfogalmazott tágabb szempontok jegyében Szabó András a reformáció kezdetei és átmeneti

szakaszát igyekezett megvilágítani a reformátorok életútjának tükrében, majd Ladányi Sándor elemezte a reformáció okait, előzményeit és hatását Magyarországon. Az utolsó napon ismét olyan szempontok kerültek előtérbe, melyek a reformáció sokoldalú bemutatására törekedve, annak minden ízét, társadalmi, kulturális, gazdasági hatását igyekeztek megvizsgálni. Ferenczi Ilona (MTA Zenetudományi Intézete) a középkori liturgikus szövegek továbbélését mutatta be a reformáció időszakában, rendkívül élvezetes énekhanggal kísért példatárral. A városi közösségek, mint az új hit befogadásának fontos eszközei, illetve a városvezetés és a vallásos közösségek viszonya volt a témája számos előadásnak. Flóra Ágnes (CEU) a kolozsvári városi tanács és a jezsuiták 16. századi viszonyát elemezte, Goda Károly (ELTE) a soproni városvezető polgárok esettanulmányán keresztül az egyházi és világi tisztségek késő középkori és kora újkori összefonódásának gazdasági és politikai következményeit, a városi kegyesség változásait világította meg. Majorossy Judit (ELTE-CEU) pozsonyi polgárok vallásosságát vizsgáló előadása elmaradt, viszont elhangzott Lupescu-Makó Mária (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, BBTE) beszámolója az erdélyi kolostori hálózat középkor végén és a reformáció kezdetén jellemző változásairól. A lezáró szekcióban Sebők Marcell (CEU) a szepességi városok vallási és oktatási gyakorlatában párhuzamosan kimutatható katolikus és protestáns elemeket bemutatva körvonalazta e különleges régió közösségeinek együttélését. Szegedi Edit (BBTE) a brassói ortodox román és a protestáns közösségek viszonyát járta körül, lezárásul pedig Guitman Barnabás (PPKE) a bártfai példán igyekezett a nemzetközi reformációkutatásban már kidolgozott konfesszionalizálódás folyamatát bemutatni.

(Gál-Mlakár Zsófia)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

Egyházak és tolerancia Magyarországon

Budapest, 2007. december 5.

Az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából az Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága, valamint a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara rendezett tudományos konferenciát az MTA Társadalomkutató Központjában.

A konferencia hivatalos meghívójából idézzük a következőket: „Az állam és az egyházak kapcsolatának magyarországi történetében kevésbé ismert, ám annál nagyobb jelentősége van a bevett és elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről szóló 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének. Az idén hatvan évvel ezelőtt, nem sokkal a második világháború után keletkezett ez a jogszabály, mely merőben új helyzetet teremtett a magyarországi egyházak, vallásfelekezetek jogállását illetően. Az egyházakra vonatkozó addigi jogszabályok értelmében a Magyarországon létező vallásfelekezetek jogi státus szerint három kategóriába voltak sorolva: bevett, elismert és túrt felekezetek. Ez a koordinációs rendszer a második világháborút követően nem volt fenntartható, hiszen a vallás szabad gyakorlásához fűződő állampolgári jog tekintetében különbséget eredményezett polgár és polgár között azáltal, hogy bizonyos felekezetek többletjogokkal rendelkeztek, míg mások hátrányos helyzetben voltak. Az 1947. évi XXXIII. törvény azáltal, hogy a bevett és az elismert felekezetek jogi státusa közötti különbségeket megszüntette, fontos szerepet játszott abban a folyamatban, amely az egyházaknak Magyarországon az 1990. évi IV. törvény által deklarált és megvalósított teljes egyenjogúságához vezetett. Annak ellenére igaz ez, hogy a törvény maga igen ellentmondásos időszakban keletkezett, és a történelem megakadályozta, hogy egy polgári demokratikus közegben fejtsse ki hatását.”

A konferencián a téma számos szaktekintélye vett részt. Négy részben hangzottak el 20-25 perces előadások, egy-egy blokkban három előadó és egy előre felkért hozzászóló fejthette ki a gondolatait. Az első részben Csepregi András evangélikus lelkész, az OKM Egyházi Kapcsolatok Titkárságának vezetője; Ruzsa Ferenc filozófus és indológus, a Tan Kapuja Buddhista Főiskola rektora; és Gábor György vallásfilozófus, az Országos Rabbiképző Egyetem docense beszélt a tolerancia teológiai vonatkozásairól. Az előadók az egyes világvallások toleranciához való viszonyát vizsgálták, jelesen a kereszténységét, a zsidóságot és a buddhizmusét. A konferenciáról – az előzetesen meghirdetett program ellenére – más elfoglaltsága miatt hiányzott Várszegi Asztrik, aki a „Katolikus egyház és a tolerancia Magyarországon” címmel tartott volna előadást, a konferencia első részében. Így az előadók között a legnagyobb keresztény felekezet részéről senki sem képviseltette magát a rendezvényen. Az előadások utáni rövid diszkusszióban – Csepregi András előadásának apropóján – vita bontakozott ki arról, hogy vajon a monoteista vallás minden esetben természeténél fogva intoleráns-e, hiszen például a Biblia alapelveként szögezi le az egyén lelkiismereti szabadságát. Monoteizmus és monoteizmus között persze nagy különbség van, hiszen például az iszlám vallás egészen más megközelítésből szemléli ezt a kérdést.

A második blokkban a téma történeti vonatkozásai kerültek napirendre. Fazekas Csaba történész, a Miskolci Egyetem oktatója előadásában az állam és az egyházak magyarországi kapcsolatairól beszélt a 18-20. században – a rendelkezésére álló idő miatt értelemszerűen vázlatosan, a főbb csomópontokat (törvényeket) kiemelve. Szabó Csaba történész, a Magyar Országos Levéltár főigazgató-helyettese a törvény megszületésének közvetlen történelmi előzményeiről, a koalíciós időszak 1944-1947-ig tartó szakaszáról szólt. (Megjegyzendő, hogy – Romsics Ignác terminus technicusával élve – sokkal pontosabb Magyarország szovjetizálásának időszakának nevezni az 1944-1949 közötti időszakot.) Ezt követően Rajki Zoltán történész, az Adventista Teológiai Főiskola oktatója előadásában a kisegyházak és az 1947. évi XXXIII. tv. kapcsolatát vizsgálta, illetve ezen belül is főképp azt az utat, amely a kisegyházak számára a törvény megszületéséig vezetett. Fekete Sándor, a Miskolci Egyetem politológusa hozzászólásában pedig a szovjet hatalom és a

törvény egymáshoz való viszonyát vette górcső alá.

A konferencia második felében a téma jogi vonatkozásai – és egyben aktualitásai – kerültek napirendre. Schweitzer Gábor, az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa a felekezetek egyenjogúságának alkotmányos alapjairól beszélt, kiemelve a 4/1993-as alkotmánybírósági határozat jelentőségét, amely leszögezi, hogy az államnak az egyházakat egyenlően kell kezelnie – noha a társadalmi súly tekintetében természetesen vannak különbségek közöttük. Köbel Szilvia, az OKM Egyházi Kapcsolatok Titkárságának egyházjogi szakértője az állam és az egyházak közötti megállapodásokat vizsgálta, mind a pártállam, mind pedig a jogállam időszakában, rámutatva – többek között – az 1997-es, Szentszékkal kötött szerződés jogi szempontból problémás vonatkozásaira. Szathmáry Béla, a Károli Gáspár Református Egyetem docense a református egyház és a felekezeti egyenjogúság, valamint az 1947. évi XXXIII. tv. és a felekezeti egyenjogúság kapcsolatáról szólt, kiemelve, hogy a történelmi előzményeket tekintve valóban fontos határárkó a törvény megszületése, de ez mégsem biztosított teljes egyenlőséget a felekezetek számára. Fedor Tibor, az OKM Egyházi Kapcsolatok Titkárságának titkárságvezető-helyettese hozzászólásában a felekezetek állam által történő finanszírozásának egyes vonatkozásait, a rendszerváltozás óta eltelt időszak tanulságait emelte ki.

A konferencia záró szakaszában a téma nemzetközi összefüggéseiről hallhattunk három előadást. Sajó András, az MTA rendes tagja, kutató professzor Vallási tolerancia és felekezeti egyenjogúság a nemzetközi jogban címmel a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán végzett munkája kapcsán a világszerte figyelmet kiváltó események egyes területeiről beszélt. Bragyova András alkotmánybíró, az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos tanácsadója előadásában a konkordátumot mint nemzetközi szerződést és jogforrást a nemzetközi jogban vizsgálta. Majd Buda Péter valláspolitikai szakértő „Vallások, egyházak, tolerancia globális összefüggései napjainkban” címmel a vallási fundamentalizmus egyre növekvő befolyására, és ezzel párhuzamosan a szekuláris államra nézve fenyegető veszélyekre hívta fel a figyelmet. Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész hozzászólásában többek között az 1568-as tordai országgyűlés jelentőségét emelte ki, mint amely Európában elsőként biztosított lelkiismereti és vallásszabadságot – igaz, csak négy felekezetnek: a katolikusnak, a reformátusnak, az evangélikusnak és az antitrinitáriusnak. Az előadások utáni diszkusszióban pedig középponti téma volt a nagy visszhangot kiváltó dán karikatúrák ügye, illetve a Magyarországi Református Egyház ennek kapcsán kibocsátott körlevele.

A tudományos konferenciát értékelve megállapítható, hogy egy minden szempontból igen lényeges kérdéskör tárgyalására került sor ezen a napon. Dicséret illeti a szervezőket, amiért egy ennyire gazdag programot állítottak össze, valóban interdiszciplinárisra téve ezáltal az ülést. Érdemeikből semmit sem von le, ha két apró dologra felhívjuk a figyelmüket: a konferencia kissé zsúfolt időbeosztása nem tette lehetővé az elmélyült diszkussziót, amelyet talán szerencsésebb lett volna az egyes blokkok végén, megfelelő időkeretben – nem pedig az összes előadás után – megtartani, hiszen akkor frissek az élmények a hallgatóságban az egyes előadásokról. Ezen kívül pedig minden bizonnyal segítené a téma feldolgozását, ha egy-két, rövid terjedelmű segédanyagot – például a szóban forgó törvény szövegét – a résztvevők rendelkezésére bocsátottak volna. Összességében azonban egy remek kezdeményezést kitűnő kivitelezéssel valósítottak meg mindazok, akik a konferencia megszervezésében fáradoztak.

(Holló Péter)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyében

Pécs, 2007. december 12.

Ezzel a címmel rendezett konferenciát a pécsi Egyháztörténeti Munkaközösség 2007. december 12-én a püspöki palota konferenciatermében a 2009-es jubileumi esztendőre való felkészülés keretében. Hasonló címmel (Papi arcélek a pécsi egyházmegyében) volt már egy konferencia 2006. május 24-én, szintúgy az Egyháztörténeti Munkaközösség szervezésében, de a két konferencia előadásai kicsit eltértek egymástól, ezért nem egy címen kerültek megrendezésre. Mégis az utóbbi szerves folytatását jelentette az előzőnek.

A konferenciát megnyitó köszöntőjében Mayer Mihály megyéspüspök úr röviden említést tett arról, hogy miért nem papi, hanem egyházi arcélek lett az előadások összefoglaló neve, és szólt arról is, hogy milyen fontosak az egyházmegye történetének még fehér foltjait érintő kutatások, s azok objektív közzététele.

A délelőtti szekcióban négy előadásra került sor. Elsőként Sümegi József bátaszéki iskolaigazgató tartott előadást Gergely fia Pál bátai apát címmel, majd egy újabb középkori személy, nevezetesen a nem éppen feddhetetlen életű Ernuszt Zsigmond pécsi püspök pályaképét vázolta fel Fedeles Tamás, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa. A következő két előadó már az újkorba vitt minket. Zelei Enikő berkesdi tanárnő Juren Mártonnak Berényi Zsigmond pécsi püspököt dicsőítő kéziratot könyvéről, míg Pálmány Béla, az Országgyűlési Levéltár igazgatója az 1840-48 közötti pécsi káptalani országgyűlési követekről beszélt. A délutáni szekcióban öt előadásra került sor. Az első előadás csak látszólag lógott ki a sorból; valójában fontos momentumokat villantott fel a pécsi szeminárium múltjából Boda Miklósné, a Pécsi Hittudományi Főiskola könyvtárosa. Másodikként egy kevésbé ismert pécsi püspökről, Hetey Sámuelről beszélt Kovács Zoltán. Hetey Sámuel a 19-20. század fordulóján, két nagyformátumú főpap, Dulánszky Nándor és gr. Zichy Gyula között volt püspök mindössze hat évig. Talán emiatt merült könnyen feledésbe, pedig jelentős intézkedések fűződnek a nevéhez. Az utolsó három előadás már a 20. századba kalauzolta a hallgatóságot. Borsy Judit, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa, Erdélyi Károly szlavóniai provikáriusról beszélt, aki a két világháború között az egyik meghatározó alakja volt a pécsi egyházmegyének. Pohánka Éva, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, egy kivételes tudású teológia-tanár, Szentkirályi István munkásságát mutatta be hagyatékának tükrében. A Pécsi Káptalani Levéltárban őrzött Szentkirályi-hagyaték igen értékes forrásanyag a kutatók számára. Utolsóként Bánkuti Gábor, a Szent Mór Iskola tanára adott elő, aki Cserháti József püspököt „mutatta be”. A hallgatóság körében sokan kíváncsian várták ezt az előadást, ami nem véletlen, hiszen jó néhányan személyes ismeretségben voltak a püspökkel. Az előadó azonban nem megítélni akarta személyét (hiszen ahhoz még „túl friss”, hogy objektíven tudjuk értékelni), hanem történelmi kontextusba ágyazva, főleg teológiáját kívánta bemutatni, amire a II. Vatikáni Zsinat (és az azt követő évek) erőteljesen rányomták bélyegüket. A konferencián elhangzottakat értékes hozzászólások követték, végül Mayer Mihály püspök mondott rövid zárszót.

A konferencia elsődleges célja az volt, hogy a legújabb történelmi kutatások eredményeit bemutassuk a közönségnek. Tervezzük, hogy a közeljövőben mindkét konferencia anyagát egy kötetben megjelentetjük.

(Kovács Zoltán)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVIII

Joachim Bahlcke: Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790).
Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 23.)
516 old.

Ritka dolog, hogy nemzetközileg elismert külföldi történész alap kutatásokon nyugvó önálló monográfiát szenteljen Magyarországnak történetének valamely részének. Különösen igaz ez, amikor nem a kataklizmákban gazdag magyar történelem egyik tragikus fejezetét dolgozza fel, hanem egy békés időszakot választ ki témájául (a békés jelző természetesen relatív, már az alcímben is olvashatjuk a konfrontáció kifejezést). Ezt tette a stuttgarti egyetem professzora, Joachim Bahlcke, aki a magyar katolikus klérus és a Habsburg államvezetés 18. századi kapcsolatát dolgozta föl olyan mélységben és vizsgálta olyan, eddig nem vizsgált aspektusokból, hogy számos újdonsággal szolgál a magyar tudományos közvélemény számára is.

Óriási szakirodalmi apparátust mozgatót meg a szerző, és nem elégedett meg a magyar, horvát, szlovák és cseh nyelvű szintézisek felhasználásával, hanem bőven merített a korabeli röpiratokból, naplókól, kéziratokból is. Sőt ezen túlmenően primer levéltári forrásokat is feltárt különböző archívumokban, amelyek anyagát jól illesztette be a szövegbe.

A szerző egy ívet próbál ábrázolni a katolikus klérus és a Habsburg Monarchia újkori viszonyában, amelyben több ellentét is felfedezhető. Ezek közül a legfontosabb kérdések, hogy vajon miért a buzgó katolikus uralkodók (Mária Terézia, II. József) alatt kerül sor a magyar katolikus elittel szembeni lépésekre, és vajon leírható-e az egyház egy monolitiként, amelynek minden szegmense ugyanazon érdek szerint cselekszik. Valószínűleg nem, ezért szerencsés, hogy Bahlcke kettéválasztja az alsó- és felsőpapságot, és csupán az utóbbit elemzi. Ők már körülírhatóak egy érdekcsoportként, amelynek céljai és viszonyrendszerei egyaránt jól megragadhatóak. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a dinasztia és a klérus között I. Lipót idejében egy kompromisszumon alapuló bizalmi viszony állt fenn, amely a 18. században folyamatosan romlott és a két fél II. József halála idején már élesen szemben állt egymással. Bár a források bősége miatt akár ez a változás is kimutatható, ám összességében ezt a képet árnyalni kell, mert a magyarországi barokk egyháztörténetet nem lehet egy negatív folyamatként feltüntetni még akkor sem, ha a Habsburg felvilágosult abszolutista uralkodók több intézkedése komolyan megterhelte a katolikus klérussal fenntartott viszonyt. Emiatt az alcímet kissé sarkosnak érezzük, abban azonban mindenképp igaza van a szerzőnek, hogy kell egy központi gondolat, amelyre fel lehet fűzni az elemzést, mert különben elveszne a szöveg belső kohéziója.

A szerző a magyar püspökségek tárgyalását teljes joggal a középkori viszonyok bemutatásával, illetve Szent István uralkodásával és egyházszerkezésével kezdi és a mű első 90 oldalán valójában téma felvezetését olvashatjuk. A közép- és koraujkori egyháztörténet ilyen részletes tárgyalása ugyanakkor meghaladja egy általános bevezető kereteit. Bahlcke eljárását igazolhatná az a tény, hogy a német olvasóközönség tájékoztatása miatt foglalkozik ilyen részletesen a kérdéssel, illetve amiatt, hogy igen jelentős anyagot gyűjtött össze a korábbi időszakról, és ezt meg akarja osztani olvasóival. Mégis kissé aránytalannak kell tartanunk a felvezetés mennyiségét, kissé feszesebb szerkesztés célravezetőbb lett volna.

A részletes bevezetést azonban más tényezők is indokolják. Egyrészt a probléma tematizálásánál a szerző jól mutatja be azt, hogy a magyar királyság sajátos berendezkedéssel bírt, hasonlóan a német császársághoz, a Szent Korona alá több, különböző státuszú tartomány tartozott és ezt a sokszínűséget az egyházszerkezet hierarchiájában is fel lehet fedezni. Másrészt csak a közép- és koraujkori viszonyok részletesebb ismerete birtokában érthetjük meg a 18. századi Habsburg uralkodók egyház- és valláspolitikáját.

A kötet elvitathatatlan érdeme, hogy új szempontok alapján vizsgálja a magyar egyház 17-18. századi történetét. Egyrészt alaposan ismerteti az egyházmegyékkal, az egyházi vezetők kinevezésével kapcsolatos jogi kérdéseket. Olyan argumentációt vonultat fel a szerző, melyek eddig vagy csak partikulárisan, vagy csak részleteiben szerepeltek a magyar történetírásban, vagy teljes mértékben hiányoztak. Másrészt az is kiemeli Bahlcke munkáját, hogy Bécs szempontjából is értékeli az egyházpolitikai tendenciákat. Ez azért fontos, mert a 18. századi uralkodók alapjaiban szabták meg Magyarország egyházpolitikáját. A Habsburg államvezetés érdekeinek és érveinek logikus ismertetése mellett gazdaság- és társadalompolitikai kontextusba is elhelyezi az uralkodók ez irányú motivációit. Ebből a szempontból még szerencsésnek is tarthatjuk, hogy külföldi szerző interpretációjában olvashatunk a témáról, azon észrevételünk fenntartása mellett, hogy talán éppen emiatt kissé háttérbe szorult a magyar érdekek és motivációk taglalása.

A könyv írója nem volt könnyű helyzetben, hiszen a korájkori magyar egyháztörténet vitathatatlan eredményei ellenére ma még keveset tudunk a katolikus intézményhálózat továbbéléséről, illetve a döntési mechanizmusokban, közép- és felső szintű közigazgatásban betöltött szerepéről. Az világosan látszik, hogy sokkal nagyobb súlyú maradt a katolikus felsőpapság az udvari szerepvállalása miatt, mint a korábbi – elsősorban protestáns – egyháztörténeti munkák azt sejtetni engedték. Az elmúlt évek eredményeiből ki kell emelnünk Molnár Antalnak a bátai apátságról írt kismonográfiáját, valamint Tusor Péter munkáit, amelyek tanulságait egy következő kiadásba érdemes lenne beépíteni.

A 18. században központi probléma az érseki, püspöki javadalmak betöltése. A kötet érdeme, hogy a maga komplexitásában vázolja fel ennek a kérdésnek a hátterét, és részletesen ismerteti azokat az érveket, amelyekre Mária Terézia hivatkozhatott. Ezzel kapcsolatban feltárja az ideológiai és jogi argumentációt kidolgozó Kollár Ádám Ferenc forrásait és ezekre alapozott érvrendszerét. Olyan szövegrészeket idéz a szerző ebben a kérdéskörben, melyek segítik az egyházpolitikai irányelvek tágabb és differenciáltabb megértését.

Bahlcke jó érzékkel nyúlt a címzetes püspökségek kérdéséhez és problematikájához is, melyet eddig kevésbé érintett a magyar egyháztörténet-írás. A szerző részletesen mutatja be, milyen jelentős és rendhagyó szerepet játszott a 18. században ez az egyházi intézmény. Ennek előzményéhez hozzátartozik, hogy a reformáció megjelenésével egyidőben dúló polgárháború során többször előfordult, hogy ugyanazt a posztot több személy töltötte be egyszerre, ami átrendezte a püspökségek hierarchiáját. Az oszmán előrenyomulás is több egyházmegyét érintett, ami azok elszegényedését hozta. Ezek az okok játszottak közre abban, hogy a már korábban is meglévő címzetes püspökségek mellé újabbak, ekkor elpusztuló csatlakoztak. A Tridenti Zsinat a püspököknek residentia kötelezettséget írt elő, és mivel ennek nem minden egyházfő tudott megfelelni, ezért őket a pápa nem erősítette meg, így csak az uralkodó által választott püspököknek „*electus episcopus*” lehetett őket tekinteni. Ezek a tisztségek bár valóságos egyházkormányzati hatalmat csak ritkán jelentettek, ám az uralkodó általában bizalmasait javadalmazta velük, ezért nagy szerepük volt az egyháznak a dinasztiaival való feltétlen lojalitásának kialakításában. Csak örülni lehet, hogy kissé átdolgozott formában ez a fejezet magyar nyelven már napvilágot látott.

Érdekes adalékokkal szolgál a 2/5. fejezet, melyben a szerző öt egyházi vezető személyiségen keresztül mutat be magyarországi püspöki karriereket (Imre Esterházy, Adam Alexander Patachich, György Klimó, Michael Friedrich von Althann, Pius Manzador). Kiválasztásuk elgondolkodtató, ám összességében megfelelő „merítésnek” kell tartanunk. Bahlcke kronológiailag, földrajzilag is igyekezett lefedni a magyar püspökségek egészét, az öt karakter és öt pálya differenciáltan, de hűen tükrözi a 18. századi tendenciákat.

Adatgazdagsága, informatív-sága ellenére úgy véljük, hogy akár a katolizáció, akár a protestáns és a katolikus felekezet együttélésének, illetve konfliktusainak tárgyalásakor kevésbé kerültek kifejtésre fontosabb mozzanatok. Ilyennek érezzük például az előbbinél a barokk vallásosság, a körmenetek, búcsúk, utóbbinál a pesti commissio visszafogottabb tárgyalását. Ezek szűkszavú taglalása különösen a hosszúra nyúlt bevezetővel összevetve szembetűnő.

A struktúrában tapasztalható aránytalanságok még inkább zavaróak annak a tudatában, hogy kötet címében egy évszázadnyi egyháztörténet van feltüntetve. Ennek tükrében aránytalanul csekélynek érezzük II. József egyházakkal kapcsolatos tevékenységének ismertetését (IV. 7. 323-348.), illetve a jozefinista egyházpolitika hatását, melyre már nem tért ki a szerző. Ez utóbbi nem lett volna feladata a kötetnek, ám az előzmények ilyen mérvű tálalása megkívánta volna a kitekintést nyújtó lezárást. Meg kell itt említenünk a szerzetesrendekkel és a papi szemináriumokkal kapcsolatos döntések tárgyalásának feltűnően csekély mértékét, továbbá azt, hogy nem igazán tér ki a szerző arra a kérdésre, mi is volt a célja II. Józsefnek a plébániák, plébánosok számának gyarapításával, oktatásuk központosításával. Felvethető e kifogásokkal szemben, hogy Bahlcke csupán az egyházmegyék, sőt e fejezetben az egyházmegyei vezető tisztségviselők szempontjából vizsgálja a történeteket, ám ezeknek akkor is nagyobb súlyt kellett volna kapniuk az argumentációban. Ugyanakkor itt is el kell ismerni, hogy Bahlcke II. József egyházi intézkedéseit logikusan és új szempontok alapján, széles perspektívában tárgyalja.

Lehet, hogy túlfeszítette volna a könyv kereteit, ám talán megért volna egy fejezetet az újkori káptalanok személyi állományának, jelentőségének a vizsgálata. Igaz, hogy ezek koraújkori szerepéről még kevesebbet tudunk, mint a püspökökről, ám fontosságuk vitathatatlan. Komoly jelzésértéke volt egy-egy préposti vagy kanonoki stallum odaítélésének, és ezen kinevezések szorosan összefüggöttek a címzetes püspöki címek odaítélésével. Ezen túl a 18. századi barokk püspökök javarésze valamelyik káptalanban töltött be megválasztása előtt tisztségeket, így komoly karrierállomás is volt egy-egy kanonoki cím. Mivel a 18. századi újjáépítés során a püspökök nagyban támaszkodtak a káptalan tagjaira, ezért közöttük kell keresni a főpásztorok belső munkatársainak körét is. Ennek hiánya azonban nem módosítja a könyv következtetéseinek értékét, nélküle is kerek egészet alkot.

A könyv 2/2. fejezetében komoly szakirodalmi apparátussal alátámasztva mutatja be Joachim Bahlcke a szentkorona-eszme és a magyar egyházszervezet működésének történelmi összefüggéseit. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a 2/1-es fejezet is, ahol a szerző a magyar, a horvát és az erdélyi katolikus egyházszervezet különbségeit vizsgálta. Ebben, egészen az Istváni államalapítástól kezdve mutatja be a három államalakulat sajátosságait. Jelentősnek tartjuk, hogy ebben a témában a releváns horvát szakirodalmat használja.

Ehhez szorosan hozzátartozik a 3/2. fejezet, és csak üdvözölni lehet, mert a magyar szakmunkák rendre elfeledkeznek Horvátországnak a Magyar Királyságon belüli sajátos helyzetéről, és a horvát szakirodalomban is rendre visszaköszön az önálló nemzeti egyház fikciójának igénye. A szerző helyesen tárgyalta külön fejezetben ezt a kérdést, és csupán néhány apró kiegészítéssel élünk. A műben végig faktumnak vett Hárommegy Királyság „*Dreeinigen Königreiche*” még a 17. században is csak ideológia szintjén született meg, és a következő században sem realizálódott állami, vagy akár csak közigazgatási szinten sem. Ezért ez a fogalom csak leegyszerűsítése lehet a koraújkori délszláv territoriális berendezkedésnek. Nem került kihangsúlyozásra az sem, hogy a horvát katolicizmus markáns megjelenése egy folyamat része volt. Ebben nagy szerepet játszott Szlavónia sajátos birtokszerkezete, mert a zágrábi püspök egyben a tartomány egyik legnagyobb földbirtokosa is volt. Magyarországon ezzel szemben a 16. században a püspökségek elszegényedésének, és ezzel a püspökök politikai befolyásának csökkenésének vagyunk szemtanúi. A másik oka személyi, hogy a 16. század közepén a kivételes tehetséggű Draskovics György volt a zágrábi püspök, aki a Tridentinum lelkes híveként hamar megkezdte egyházmegyéjében a reformokat. Makroszinten igaza van Bahlckének abban is, hogy a horvát nemzeti identitás szerves része volt a katolicizmus a szerb ortodoxia, az oszmán iszlám és a magyar protestantizmus ellentételezéseként, ám ennek ellenére a szlavóniai főnemesség között a 16. században komoly teret hódított az evangélikus vallás, és Valpovo környékén pedig jelentős kálvinista közösségek maradtak fenn egészen a felszabadító háborúig. Mivel a szerző használta az erre vonatkozó szakirodalmat, ezért ez nem lehetett előtte titok. Ezek azonban egyáltalán nem változtatják meg a szerző végkövetkeztetéseit, csupán adalékként a jobb megértést segíthetik elő.

A rendkívül gazdag szakapparátus miatt csak recenzensi kötelezettségünk miatt említjük meg, hogy néhány levéltár anyagát hiányoljuk a műből. Mivel makroszinten elemezte Bahlcke a magyar felsőklérus újkori állapotát, ezért feltűnő, hogy a római levéltárak anyagát teljesen negligálta. Igaz, több kitűnő forráskötetet felhasználott a mű megírása során, amelyek kellő argumentációt szolgáltattak számára. Az elmúlt években több új kiadvány is napvilágot látott, amelyeket egy következő kiadásban fel lehetne használni. Elsősorban Antun Dević és Mile Bogović forráskiadványait ajánljuk a szerző figyelmébe.^[1] Emellett az esztergomi érseki levéltár, valamint a regionális püspöki levéltárak vonatkozó anyagait lehetett volna nagyobb mélységben beépíteni a műbe, ugyanis az elmúlt években öröndetes változások történtek – elsősorban a győri és a kalocsai – egyházmegyei levéltárak állapotában.

Zárásként azt kell megállapítanunk, hogy összességében egy igen logikus, jól szerkesztett lelkiismeretes munkát ismerhettünk meg. Joachim Bahlcke nagyon gazdag szakirodalom és új szempontok alapján megírt könyve egyszerre hasznos olvasmány és újdonságot nyújtó szakirodalom nemcsak az európai olvasóközönség, hanem a magyar történészek számára is. Csak üdvözölni lehet azt a törekvést, hogy a stuttgarti professzor könyvét magyar nyelven is megjelentessék.

(Gózy Zoltán – Varga Szabolcs)

Jegyzetek

[1] Dević, Antun: Đakovačka i srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji 17. i 18. stoljeće. Zagreb, 1999.; Bogović, Mile: Senjsko-modruška ili krbavska biskupija. Izvješća biskupa Svetoj Stolici (1602-1919) Zagreb, 2003.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)